

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

Český literární antisemitismus pod lupou

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Natálie Labuťová

Český jazyk se zaměřením na vzdělávání

Vedoucí práce: Mgr. Markéta Pokorová, Ph.D.

Plzeň 2023

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně
s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

V Plzni 2023

.....

vlastnoruční podpis

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych na tomto místě srdečně poděkovala své vedoucí bakalářské práce Mgr. Markétě Pokorové, Ph.D., za vstřícnost, všechny odborné rady a věnovaný čas.

Obsah

Úvod.....	3
1. Pravopisná problematika Aneb Žid či žid?	4
2. Zrození antisemitismu na pozadí historie	4
3. Židé v českém prostoru 1867-1939.....	12
4. Základní terminologie aneb Není antisemitismus jako antisemitismus	17
4.1. Antijudaismus	17
4.2. Asemitismus a antisemitismus	18
4.3. Antisionismus.....	21
5. Podtypy antisemitismu.....	22
5.1. Náboženský antisemitismus	22
5.2. Národnostní antisemitismus.....	23
5.3. Rasistický antisemitismus	24
5.4. Hospodářský antisemitismus	25
6. Příklady zažitých antisemitských stereotypů v umění literárním i výtvarném	25
7. Projevy antisemitismu ve vybraných literárních dílech českých autorů.....	28
8. Petr Bezruč a projevy antisemitismu ve vybraných básních ze Slezských písní.....	29
8.1. Petr Bezruč – medailonek autorova života.....	30
8.2. Problematika pochybnosti autorství Slezských písní.....	31
8.3. Problematika datace vzniku básní	32
8.4. Analýzy vybraných básní.....	33
8.4.1. K básni Škaredý zjev.....	33
8.4.2. K básni Par Nobile.....	36
8.4.3. K básni Papírový Mojšl.....	38
8.4.4. K básni Den Palackého.....	40
9. Jan Neruda a projevy antisemitismu v politické studii Pro strach židovský	42
9.1. Jan Neruda - medailonek autorova života	42
9.2. Pro strach židovský: Je to antisemitismus? Názory odborníků	44
9.3. Pro strach židovský – analýza textu z hlediska obsahu protizidovských prvků	47
10. Vyhodnocení poznatků z provedených analýz	51
Závěr	54
Resumé	56

Seznam použité literatury	57
Odborná literatura a prameny.....	57
Internetové zdroje	58
Přílohy.....	I
Škaredý zjev	I
Par Nobile.....	II
Papírový Mojšl	III
Den Palackého	VII

Úvod

Práce Český literární antisemitismus pod lupou pojednává o vývoji antisemitismu na našem území a reflektuje jeho projevy v české literatuře. Čtenářům nastiňuje historický vhled do problematiky, aby porozuměl složitosti tématu, ale také dílčí názory odborníků, kteří se snažili pojem antisemitismus uchopit a definovat.

Na základě sebraných informací a faktů předkládáme v praktické části této práce čtenářům ke srovnání také dvě přední osobnosti české literatury – Petra Bezruče a Jana Neruda, jejichž vybrané dílo bylo či je s pojmem antisemitismus spojováno. Po zanalyzování vybraných textů obou autorů určíme, zda jsou v nich prvky antisemitismu skutečně obsaženy. Pakliže ano, pokusíme se upřesnit, o jaký typ antisemitismu se jedná. Bude nás tedy zajímat, z jakých příčin tyto postoje pramení.

Zkoumání antisemitismu v české literatuře se v minulosti věnovala řada odborníků. Mezi nimi například Oskar Donath, Alexej Mikulášek či Michal Frankl. Z jejich práce vycházíme i zde. Usilujeme o vnesení nového pohledu do celé problematiky tím, že toto téma pozorujeme na pozadí historických událostí i v kontextu dnešní doby.

Třebaže to nemusí být hned patrné, i v této době je antisemitismus aktuálním tématem. A to i přesto, že jej většinová společnost odsuzuje jako zavrženíhodný (zvláště pak po hořkých a bolestných zkušenostech holocaustu a pogromů). Zneužití literatury pro šíření antisemitských, xenofobních či rasových předsudků bylo, je a bude odsouzeníhodné. Jedinou obranou člověka/čtenáře i nadále zůstává vlastní rozum a snaha vnímat a pochopit funkci takto psaných textů, které sledují snad jediný cíl – šířit strach a nenávisť.

Doufáme, že čtenářům zpracování této práce přinese další nový vhled (nejen) do oblasti české literatury.

1. Pravopisná problematika Aneb Žid či žid?

Na začátku této práce považujeme za důležité připomenout si a pochopit dvojakost psaní slova *Žid/žid*. Obě psané podoby slova jsou podle jazykové normy správné, ale liší se svým významem, a tudíž i následnou konkrétní aplikací v textu.

Slovo *žid* (psáno s malým písmenem na začátku) odkazuje na příslušníka či vyznavače židovského náboženství (podobně jako slovo *křesťan* odkazuje na člověka vyznávajícího křesťanství). Píše-li se však slovo *Žid* na počátku s velkým písmenem, nejedná se pouze o vyznavače judaismu, nýbrž i o člověka, který se hlásí svou příslušností k židovskému národu.

Z pravopisného i kulturního hlediska na sebe tyto definice mohou často narážet a významově splývat a bývá pak komplikované určit, kde je jaký pravopis vhodnější použít. Nejinak tomu je i v této práci. Za účelem usnadnění porozumění jsme se rozhodli tuto problematiku zjednodušit a používat zde pouze formu *Žid/Židé* (tedy psáno s velkým počátečním písmenem). Z hlediska tematiky této práce se jeví toto rozhodnutí vhodnější a patřičnější, ačkoli si plně uvědomujeme, že v určitých pasážích by mohla kontextově více ladit varianta druhá s malým počátečním písmenem. V této práci je zachována verze *žid* pouze v přesných citacích jiných autorů, aby byla zachována autentičnost jejich výpovědí.

2. Zrození antisemitismu na pozadí historie

S trochou nadsázky můžeme říci, že antisemitismus je starý jako židovství samo. Fakt, že každá akce vyvolá jistou reakci, poukazuje na to, že i láska k jednomu náboženství a jeho uctívání na jedné straně, může na straně druhé vyvolat emoce zcela opačné. V literatuře se setkáváme s definicí, která o antisemitismu hovoří takto: „*Antisemitismus (proti-židovství) používáme jako výraz jednoznačné negace Židů a židovství z důvodů rasových, nacionálních, náboženských, hospodářských [...].*“¹ Co si však přesně představit pod pojmem *negace*? Je to soubor postojů a předsudků, které jsou řízeny nízkými lidskými pudy, a je v nich obsaženo mnoho mimorozumového. Antisemitismus je tedy v principu formován přirozenou lidskou emocí strachu. Strach může v některých případech

¹ MIKULÁŠEK, Alexej. *Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století: teoretická a historická studie*. Praha: Votobia, 2000. ISBN 80-7220-090-9. s. 9.

přecházet do obranné reakce vyúsťující v agresi. Někdy zůstává tato rovina psychologická (vnitřní). Jindy může vygradovat až v přímou otevřenou fyzickou reakci.²

Základy toho, co považujeme za evropskou, či spíše (opřeme-li se o dílo Samuela P. Huntingtona³) za západní civilizaci, jsou podloženy hlubokou tradicí křesťanskou. Toto jedno ze tří největších světových monoteistických náboženství a kultura s ním spojená tvoří základní pilíř, o který se západní civilizace opírá. Historie křesťanství zanechala na tváři Evropy (jakož i zbytku světa) nejen hluboké šrámy křivd a válek vedených ve jménu kříže, ale také sociokulturní a filozofický přesah, který nás i nyní v 21. století vede a transformuje v budování našich hodnot a postojů.

Hned ze začátku však popravme často opakovanou mýlku. Totiž klamný dojem toho, že mezi evropskou (potažmo západní) civilizací a křesťanstvím existuje jakési pomyslné rovnítko. Domnívat se, že západní svět vzešel jen a pouze z vlivu křesťanského, je nejen neuvážené, ale rovněž chybné. Všechny faktory a vlivy, které měnily podobu Západu (včetně českých zemí) by šlo jen těžko shrnout. To ani není předmětem této práce. Pro tuto práci hraje významnou roli skutečnost, že jedním z těchto faktorů byla rovněž i přítomnost a vliv jiných náboženských skupin než těch křesťanských. Zvláštní důraz tato práce klade na vědomé přihlídnutí k přítomnosti elementu židovského.

Judaismus a křesťanství. Dvě významná světová monoteistická náboženství. Jejich historie a učení se vzájemně bezesporu ovlivňovaly. V toku dějin do sebe narážely, v něčem splývaly, v něčem se střetávaly. Právě tato propojení se však podílela na utváření podloží zmiňované západní civilizace.

Patrně většina čtenářů této práce má jisté povědomí o příčinách odchodu Židů z oblasti Palestiny a jejich „rozesetí“ po světě. K této diaspoře (tj. rozptýlení Židů po světě) došlo po roce 70 n. l. Tehdejší expanzivní politika římského impéria tvrdě zasáhla. Došlo k postupnému podmanění některých oblastí Blízkého východu včetně tehdejšího Judského království. Dobyvačná politika Říma vyvrcholila zničením druhého

² MIKULÁŠEK, Alexej. *Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století: teoretická a historická studie*. Praha: Votobia, 2000. ISBN 80-7220-090-9. s. 9.

³ Harvardský profesor a politický odborník Samuel P. Huntington (1927-2008) ve své knize *Střet civilizací* rozvinul teorii, že lidská společenství se dají na základě kulturních, náboženských, národních či politických podobností rozdělit do devíti základních civilizačních bloků. Jedním z nich je i příklad západní civilizace, která odpovídá té části světa, jež sebe sama odvozuje zejména z křesťanské tradice. Je považována za civilizaci nejvíce demokratickou a liberální. Huntington do západního civilizačního uskupení zařadil státy západní Evropy, některé státy bývalého východního bloku (včetně České republiky), dále USA, Kanadu, Austrálii, Nový Zéland a další.

jeruzalémského chrámu. Chrám představoval v té době hlavní symbol starého židovského náboženství. Konec chrámu znamenal i konec židovské jednoty. Abrahámův národ se rozprchl ve snaze najít nová zázemí, kde přečká časy, než se bude moci navrátit do své Erec Jisrael⁴. Od tohoto data zaznamenáváme rozsáhlou emigraci židovského obyvatelstva do Evropy. Nebudeme se v této práci dopodrobna zabírat samotnou historií Židů na evropském kontinentu, ale zřejmé zůstává, že přítomnost vyznavačů judaistického náboženství je v tomto prostoru bez větší nadsázky téměř stejně stará jako přítomnost křesťanství.

Podoba křesťanského učení ve stejné době, kdy do Evropy pronikali migrující Židé, teprve vznikala. Nositeli nového rodícího se náboženství byli v 1. století n. l. především Ježíšovi apoštolové. Křesťanská víra v Evropě si nacházela své věřící jen pomalu. V Evropě tou dobou vznikaly největší křesťanské komunity v Římě. Pronásledování křesťanů šíření nového náboženství nijak neurychlovalo a významnější expanze začalo dosahovat od 2. - 3. století, kdy vznikaly nové komunity v Hispánii⁵ či Velké Británii. Přesto však podstatná část Evropy zůstávala pohanská. Vzpomeňme, že do českého prostoru začalo křesťanství pronikat nejdříve na konci 8. století. Jen pro srovnání – obecně známý záznam ve Fuldských análech⁶ nás informuje o křtu, jež přijalo čtrnáct českých knížat roku 845. Tento akt je považován za jeden z neznámějších prvotních počinů v rámci christianizace českého prostoru. Avšak plošnější christianizace obyvatelstva v českém (zvláště v moravském) prostoru se obvykle spojuje až s příchodem věrozvěstů Cyrila a Metoděje nejspíše v roce 863.

Současně Tomáš Pěkný ve své monografii napsal: „[...] *Písemně přítomnost Židů na území Čech a Moravy dokládá pro začátek 9. století přípis solnohradského arcibiskupa Arna a pro začátek století následujícího (r. 903-6) tzv. Raffelstetenský celní a plavební řád Ludvíka IV.*“⁷ Faktem je, že výklad těchto spisů je sporný a nemohou být obecně přijímány jako doklad trvalého osídlení českých zemí Židy. Obecně je pak spíše přijímána zpráva

⁴ Tj. Země izraelská. Židé pod tímto hebrejským názvem tradičně odkazují na zemi, jíž považují za svoji domovinu, která jim měla být přislíbena Bohem. Odkazuje na území za západním břehem řeky Jordán.

⁵ Hispánie je pojem, který ve starověku a středověku odkazoval na území Pyrenejského poloostrova a jeho provincie.

⁶ Fuldské anály (též Fuldské letopisy) zachycují dějiny východofranské říše v 8. a 9. století. Vznikly sice na území dnešního Německa, obsahují však také informace, které popisují vztah Franků vůči Slovanům obývajících český prostor, také poznámky o vývoji na Velké Moravě atp. Zachycují rovněž zásadní událost přijetí křtu 14 českých knížat roku 845.

⁷ PĚKNÝ, Tomáš. Historie Židů v Čechách a na Moravě. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1. s. 11.

diplomata židovského původu Ibrahima Ibn Jakuba pocházející z 60. let 10. století, který během své diplomatické cesty k císaři Ottovi I. navštívil Prahu a zmínil, že v ní byli Židé rovněž přítomni.

Z těchto záznamů můžeme vyzorovat, že počátky křesťanské tradice u nás nejsou o mnoho starší než záznamy o přítomnosti tradice židovské.

Christianizace Evropy probíhala pomalu a pozvolna. Již během tohoto procesu se začaly objevovat první rozkoly mezi původními Evropany (někdy křesťanskými, jindy stále pohanskými) a zde usídlenými Židy. Ačkoli víme, že Starý zákon je stejně platný jak pro Židy, tak pro křesťany, a že celá řada uznávaných postav jako Abrahám či Mojžíš je společná oběma náboženstvím, vzájemná rozdílnost a historické křivdy mezi nimi nakonec vyústily, když ne přímo v nenávist, alespoň pak ve vzájemnou ostražitost a obezřetnost.

Židé se usazovali na Pyrenejském poloostrově, ve středoevropské oblasti, na východě na území dnešního Ruska a Ukrajiny, postupem času vznikla početná menšina taktéž v Británii. Během staletí vznikaly židovské komunity v blízkosti každého z větších měst i na venkově. Tyto tendence neminuly ani země Koruny české. Židovské náboženství bylo očima tehdejšího prostého člověka vnímáno s obavami. Tajuplnost tohoto učení, ale často i výstřední vzezření jeho vyznavačů, mohly v křesťanských i nekřesťanských obyvatelích Evropy vyvolávat pocity nejistoty, strachu a nedůvěřivosti. Křesťanské obyvatelstvo mělo tendenci se (s větší či menší podporou církve) od judaismu separovat. Této tendence bylo docilováno například šířením fám a polopravd, domnělých i záměrně ošidných historických rozkolů, které znázorňovaly Židy jako nepřítelů stojící za smrtí Ježíše Krista, jako podivné šarlatány z východu atp. Omílaly se mýty o vraždění křesťanských panen, jejichž krev měli Židé potřebovat k pečení macesů: *„Představa, že Židé potřebují krev nevinné křesťanské dívky pro pečení macesů, je velmi stará. Jakkoli bývala i v minulosti z oficiálních církevních míst prohlášena za zbloudilou a nepodloženou, udržovala se jako předsudek celá staletí. Již bula Inocence IV. Z 5. 7. 1247 popírá existenci rituální vraždy, podobně jako výnos téhož papeže z 25. 9. 1253: „Ačkoli písmo svaté mezi jinými předpisy zákonnými praví ‚Nezabiješ‘ a jim [tj. Židům; pozn. aut.] zapovídá o slavnosti Pesach něčeho mrtvého se dotýkati, přece jsou křivě obviňováni [...]“⁸* Mýtus o židovské rituální vraždě je považován za jeden z nejznámějších atributů, který může vznik antisemitských

⁸ MIKULÁŠEK, Alexej. Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století: teoretická a historická studie. Praha: Votobia, 2000. ISBN 80-7220-090-9. s. 85.

nálad podněcovat. První známější případy jsou známy již ze středověku. Například kauza Williama z Norwiche⁹.

Nařízení o segregaci Židů v Evropě byla iniciována papežem Inocencem III. Roku 1179 vešla v platnost ustanovení o segregaci židovského obyvatelstva od křesťanského a bylo zavedeno povinné označování Židů. Židé byli v různých zemích označováni i různými způsoby. Pěkný o tomto jevu psal takto: „[...] Židé museli povinně nosit buď zvláštní oděv (plášť, velké krejzlíky, šlojíře, kukly, čepice, špičaté klobouky s rolničkou či bambulí, v muslimské oblasti žluté turbany apod.), nebo barevné znamení na oděvu (stuhy, žlutá kolečka, nárameníky, výložky aj.).“¹⁰

Styk obyvatelstva křesťanského s židovským byl zúžen na minimum. Omezil se pouze na nezbytné obchodní či justiční záležitosti. Pěkný rovněž uvedl následující: „Křesťané měli zakázáno se s Židy přátelsky stýkat, hostit je a nechat se od nich hostit, [...] nesměli být přítomni židovské bohoslužbě (zákaz obnovil i Josef II.) apod. Intimní vztahy mezi křesťany a Židy bývaly považovány za hrdelní zločin. Zhruba od 13. století směli Židé nadále žít povětšinou jen v uzavřených „židovských ulicích“ či v malých čtvrtích, zvaných později ghetta. [...] Středověká společnost jim za hlavní zdroj obživy určila obchod s penězi, jehož podstatou byl obchod s úroky, tedy činnost křesťanům zakázaná¹¹. [...] Většinu řemesel nesměli zprvu provozovat vůbec, později jim byly některé ze zakázaných živností povoleny, ovšem jen uvnitř ghetta; do cechů neměli přístup. [...] Postavení Židů v křesťanské společnosti se ve 13. století od základů proměnilo: stali se zcela zvláštní skupinou obyvatel, postavenou mimo dosavadní hierarchický žebříček a zatlačenou na nejzazší okraj společnosti.“¹²

Z tohoto úhlu pohledu je možné usuzovat, že život vedený tak, aby byl v souladu s takovými regulemi, byl jistě nesnadný. Pro Židy obývající české země se stal velmi důležitým dokument známý jako Statuta Judaeorum. Tento dokument byl vydán za vlády Přemysla Otakara II. (patrně v 60. letech 13. století) a představoval soubor základních

⁹ William z Norwiche byl chlapec, který žil v 1. polovině 12. století v Anglii. Byl zavražděn neznámými pachateli. Později byli za jeho vrahy označeni Židé z tamního okolí, kteří měli chlapcovu smrt potřebovat k rituálním účelům. S nejvyšší pravděpodobností to nebyla pravda a případ měl posloužit pouze jako záminka pro vyvolání protižidovských nálad.

¹⁰ PĚKNÝ, Tomáš. Historie Židů v Čechách a na Moravě. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1. s. 19.

¹¹ Křesťanům (hodnostářům i laikům) bylo zakázáno půjčovat peníze s jakýmkoli úrokem. Církev se na tomto nařízení usnesla již roku 1139 na druhém lateránském koncilu.

¹² PĚKNÝ, Tomáš. Historie Židů v Čechách a na Moravě. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1. s. 20-21.

zákonů, který se svým obsahem týkal Židů trvale žijících v českých zemích. Pěkný popsal takto: „[...] Stanovily [myslí se zákony v Statuta Judaeorum; pozn. aut.] pevně poměr Židů k panovníkovi, omezovaly jejich styk s křesťanským obyvatelstvem a určovaly zásady platné pro značně autonomní správní a soudní praxi uvnitř židovských obcí. [...] Židé byli přímými poddanými krále, který jim zaručoval ochranu, přislíbil svobodu náboženského života a povoloval obchodovat s penězi. Za slíbenou ochranu a výsady byla židovská obec povinna platit králi daně (podle potřeby i další dávky) a poskytovat půjčky.“¹³ Dále také mj. popisují, jak má být naloženo s provinilci, kteří by zhanobili židovský hřbitov, dopustili se poškození na synagoze atd. Přemysl Otakar II. prokázal vydáním těchto zákonů snahu o částečné zlepšení poměrů mezi Židy a zbylou společností, ačkoli se rozhodně nejedná o snahu Židy se zbytkem obyvatel Českého království zrovnoprávnit. Pro zajímavost uvedme, že ten, kdo se například dopustil loupežné exhumace na židovském hřbitově, měl být potrestán na hrdle, avšak ten, kdo třeba násilím odvedl židovské dítě (tedy ten, kdo se násilím zmocnil jiné lidské bytosti, byť židovského původu!), měl být potrestán „pouze“ jako zloděj. Na tomto případě lze vidět, že o žádný velký příklad lidumilství a altruismu se v Statuta Judaeorum nejednalo, avšak samotný počín Přemysla Otakara II., který dal vzniknout těmto zákonům (které byly koneckonců platné v českých zemích až do druhé poloviny 18. století), můžeme označit jako první krok k částečnému vymanění židovstva z pomyslného dna společnosti.

Doba pokročila. Navzdory vlnám protižidovských pogromů evropský člověk spolu s příchodem renesance začal objevovat své vlastní možnosti, které stály nad rámcem náboženského cítění a vnímání světa. Rozdílnost a napětí mezi původním Evropanem a Židem přestaly postupně ztrácet podobu konfliktu náboženského, daleko více se začaly mezi nimi rozkrývat rozpory sociokulturní či ekonomické. Stereotypy a nálepky, které se začaly budovat kolem židovských obyvatel, se výrazně objevovaly právě v tomto období (i když pochopitelně vznikaly daleko dříve). Vzpomeňme například na jednu z postav ze hry Kupec benátský věhlasného Wiliama Shakespeara. Jedná se o postavu židovského lichváře Shylocka, který za časně nesplacení dluhu požaduje po hlavním hrdinovi libru jeho vlastního masa. Zde můžeme u lichváře pozorovat vlastnosti, které byly

¹³ PĚKNÝ, Tomáš. Historie Židů v Čechách a na Moravě. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1. s.23.

Židům přisuzovány. Patří mezi ně zejména zlomyslnost, pomstychtivost, lakota, škulilství, vypočítavost atp.

V osvětenějších dobách se Židům konečně dostávalo navýšení společenského statutu a mohli zastávat řemesla, studovat, stávat se významnými obchodníky a podobně. O rovnoprávnosti zde samozřejmě stále nemůže být řeč, ale od přelomu 18. století můžeme v Evropě pozorovat první osvícenecké vize nastiňující, když ne zrovnoprávnění, pak alespoň míru tolerance vůči židovskému obyvatelstvu.

Největší zvrát v zákonech týkajících se Židů žijících v českém prostoru byl zaznamenán za vlády Josefa II. Třebaže jeho nejproslulejší reformy se židovstva přímo netýkaly, bylo v Josefově novém zákonodárství pamatováno i na ně: *„Josefínské židovské zákonodárství se otevřelo 13. května 1781, kdy byla zrušena povinnost nosit zvláštní označení (žluté kolečko nebo skládaný bílý krejzlík). Dne 18. října povolil dvorský dekret Židům v Čechách a na Moravě přihlásit se na všechny typy domácích vyšších škol včetně univerzit (s výjimkou teologické fakulty) a získávat zde akademické tituly. Bylo jim povoleno věnovat se všem živnostem s výjimkou nájmu šenkoven, desátků a mlýnů, provozovat všechny druhy řemesel městských i komerčních, dosahovat v nich mistrovství a zakládat cechy. Mohli najímat panské grunty, směli se ucházet o nájem (nikoli o koupi) neobdělávané půdy a – poprvé po mnoha staletích – mohli půdu obdělávat, ovšem s tou podmínkou, že budou mít k ruce výhradně židovskou čeled. [...] Židé měli povoleno stravovat se v hostincích, bydlet s křesťany pod jednou střechou, pobývat v jim jinak nepřístupných královských městech dva dny před trhem a dva dny po trhu.“¹⁴*

Můžeme beze zbytku prohlásit, že tyto a další počiny Josefa II. byly prvními, skutečně významnými kroky k emancipaci Židů v zemích Koruny české. Desetiletá vláda toho osvěteného panovníka přinesla mnoho změn do života „českých Židů“. Můžeme jen přemýšlet nad tím, kolik reforem v této věci mohl ještě nastolit, avšak po Josefově smrti se tyto připravované zákony proměnily pouze v prázdná slova. Nicméně zavedené změny přetrvaly a ve velké míře zůstaly zachovány i za vlád následujících panovníků, neboť: *„Cílem josefínských reforem nebylo osvobodit židovskou menšinu, ale učinit ji užitečnou*

¹⁴ PĚKNÝ, Tomáš. Historie Židů v Čechách a na Moravě. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1. s.108-109.

pro stát a především pro jeho hospodářský rozvoj [...]”¹⁵ a právě to další panovníci dobře pochopili.

Ovšem každá mince má dvě strany. Židům přinesla vláda Josefa II. řadu příznivých změn, kterých se jim po dlouhá staletí nedostávalo. Možnost studií na univerzitách, příležitost vlastního podnikání, šance být úspěšný, to vše znamenalo na straně druhé rovněž i znovuprobuzení antisemitských nálad, které se vyvalily napovrch a opět prohlubovaly propast, která se mezi emancipujícími Židy a českou (potažmo v té době rakouskou) společností otevřela. Neboť to nebyli pouze Židé, kteří se museli s novými pořádky vypořádat, ale i zbylí lidé, kteří na takové změny rozhodně v mnoha případech nebyli naladěni ani připraveni.

Oficiální završení české emancipace přinesly paradoxně následky revolučního dění v roce 1848. Březnové události ve Vídni vítali Židé volající po občanských svobodách. Revolučních akcí se účastnily také některé významné židovské osobnosti (mj. básník a lékař Siegfried Kapper, Ludwig A. Frankl či Adolf Fischhof). Toto židovské nadšení sdílela i část české inteligence a hlavně studentstvo. Na straně druhé vznikla opozice, která dokonce vyvrcholila protižidovskou bouří ve velkých městech Habsburské monarchie.

Porážka revoluce znamenala i nutnou emigraci spousty Židů, zvláště těch, kteří se revoluce účastnili. Na druhé straně byla vydobyta i řada úspěchů v židovské věci: *„Židé získali svobodu pohybu a usídlení, mohli se svobodně ženit a vdávat, otevřel se jim i přístup do veřejných úřadů, byl zrušen familiantský zákon¹⁶, numerus clausus pro venkovské Židy, padla instituce inkolátu, byla zrušena ghetta, a tzv. toleranční daň.“¹⁷*

Za konečné završení židovské emancipace je považován rok 1867, kdy vydání tzv. prosincové ústavy mj. Židům garantovalo zrovnoprávnění se zbylým obyvatelstvem: *„Židům bylo přiznáno státní občanství, politická a občanská rovnost před zákonem. Mohli se volně stěhovat a nabývat nemovitosti, provozovat jakoukoli živnost, dostali aktivní*

¹⁵ FRANKL, Michal. *"Emancipace od židů": český antisemitismus na konci 19. století*. Praha: Paseka, 2007. ISBN 978-80-7185-882-9. s. 26.

¹⁶ Zákon, který sledoval cíl regulovat množství židovských rodin na daném území a omezit uzavírání sňatků mezi Židy.

¹⁷ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1. s.124.

i pasivní volební právo (mohli tedy volit a být voleni do obecních zastupitelstev). Měli také – poprvé ve svých zdejších dějinách – stejná práva jako ostatní obyvatelé země.“¹⁸

V této práci se však přeneseme ještě dál, a to do 2. poloviny 19. století, které hrálo pro vývoj Evropy zcela zásadní roli, neboť otevíralo dveře pro vstup do dnešního, řekněme, moderního světa. Zaměříme se na situaci a atmosféru, která panovala v českém prostoru. Nahlédneme pod lupu české společnosti 19. století a budeme pátrat, nakolik je možné rozkrýt v této relativně nedávné době prvky nesoucí nenávistný vztah Židům. Budeme směřovat po stopách antisemitismu v řádcích (i mezi řádky) dobové literatury, která nám poslouží jako vodítko k odkrývání této problematiky. Literaturu v tomto pátrání vnímáme jako němého svědka doby. Poslouží nám jako vstupní portál do minulosti a na stránkách vybraných klíčových děl budeme zkoumat, jak se tehdejší společnost k Židům stavěla. Zajímat nás budou nejen oficiální stanoviska doby, ale rovněž i individuální postřehy tehdejších autorů a intelektuálů apod. Zaostříme na to, jak jsou židovské i nežidovské postavy v dílech vykresleny a proč.

3. Židé v českém prostoru 1867-1939

V předchozí kapitole jsme naznačili, že emancipace Židů v českém prostoru byla oficiálně završena na konci 60. let 19. století. V této době se také začínaly pozvolna vytrácet zjevné rozdíly mezi Židy a nežidovskými obyvateli. Čím dál tím více Židů začalo přijímat „evropský“ styl oblékání, úpravy svých zevnějšků apod. Ačkoli zde samozřejmě stále existovaly enklávy tradičně se odívajících a upravujících se Židů. Nejinak tomu bylo po stránce jazykové. Neproměňovali se pouze Židé, proměňoval se zároveň i jejich vztah ke společnosti a vztah společnosti k Židům. Na konci 60. let 19. století se stali Židé rovnoprávními občany.

Tak tomu bylo formálně z hlediska práva, avšak realita často za tímto faktem pokulhávala. Například na základě předlitavských zákonů¹⁹ bylo možné uzavírat tzv. smíšená

¹⁸ PĚKNÝ, Tomáš. Historie Židů v Čechách a na Moravě. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1. s.125.

¹⁹ Na základě Rakousko-uherského vyrovnání roku 1867 byla země rozdělena na oblast tzv. Předlitavska a Zalitavska. Mezi země, které spadaly do Předlitavska, patřily například země Koruny české, Dalmátské království, Haličsko-vladiměřské království, Rakouské arcivévodství atd. K zemím Zalitavska patřilo především Uherské království nebo Chorvatsko-slavonské království. Hranici mezi těmito dvěma oblastmi tvořila řeka Litava. Byť šlo stále o jeden formální stát, politika obou oblastí se v mnohém lišila. Pro předlitavskou politiku byla po vzniku Rakouska-Uherska zásadní tzv. prosincová ústava, vydaná v prosinci

manželství, avšak právo církevní ještě dlouho nic takového neumožňovalo. Židovská emancipace ve věci tzv. „židovské otázky“ našla své zastánce mezi liberály, proti ní stáli konzervativci.

*„Svůj vklad do diskuzí o „židovské otázce“ učinilo také vznikající česko-židovské hnutí, které se snažilo mezi židovskou menšinou v českých zemích šířit češtinu a českou kulturu, prosazovat češtinu jako jazyk židovských obcí a přesvědčovat židovské rodiče o nutnosti českého vzdělání jejich dětí. První česko-židovská organizace – Spolek českých akademiků židů – byla založena v roce 1876 a její členové byli převážně židovští studenti pražské univerzity pocházející z českojazyčných oblastí českých zemí.“*²⁰ Sčítání lidu z přelomu let 1880/81 bylo tehdy poprvé obohaceno o kolonku „obcovací řeč“. Jelikož se sčítání týkalo rovněž Židů, bylo pro společnost zajímavé sledovat, zda v této kolonce uvedou častěji němčinu či češtinu. Na ose mezi německou a českou stranou, které reprezentovaly národnostní jazykový boj, byl skutečně zaznamenán příklon části židovstva k české straně (týkalo se zejména českojazyčných oblastí), což byl oproti letům předchozím jistým posunem. V německojazyčných místech země se však Židé stále přikláněli spíše k němčině.

Zdání, že hlavní příčinou vzniku antisemitismu na našem území v období po roce 1867 byl jazykový rozkol odrážející se v národnostním konfliktu, není však zcela správné. Otázka téměř řečnická: „Čeština nebo němčina?“ nebyla jediným důvodem konfliktu. Od 80. let 19. století už nespočívalo jádro sporu pouze v národnostní otázce. Protižidovské kampaně vedené českými nacionalisty totiž nemusely nutně primárně spočívat v antisemitské ideologii, předpokládaly spíše rozplynutí židovského elementu v českém národním prostředí pod tlakem silného asimilačního proudu. To skuteční antisemité odmítali. Pro ně byla představa asimilace židovských obyvatel absolutně nežádoucí.

Jak jsme již naznačili, zkoumání hlubších příčin antisemitismu je velmi komplikované. Je nutno nenahlížet na tuto problematiku z jednoho aspektu, nýbrž jej pojmut jako komplexní společenský fenomén. A ten má příčin mnoho. Jak příhodně Michal Frankl poznamenal: *„Český antisemitismus nelze objasnit jako dětskou nemoc české společnosti,*

roku 1867. Ústavní zákony se týkaly zejména zastupování obyvatelstva v Říšské radě, základních lidských práv, zaručení svobody slova, povolení shromažďování se atp.

²⁰ FRANKL, Michal. *"Emancipace od židů": český antisemitismus na konci 19. století*. Praha: Paseka, 2007. ISBN 978-80-7185-882-9. s. 31.

způsobenou přežíváním středověkých předsudků a nezralostí české politiky. Antisemitismus totiž úzce souvisel s procesem modernizace české společnosti, s vytvářením moderní politické scény a s dalšími společenskými jevy.“²¹

Frankl se rovněž domnívá, že vzestup antisemitismu má i následující příčinu: „*Vzestup antisemitismu byl také součástí procesu politické mobilizace nižších vrstev, především venkovských obyvatel a malých živnostníků a řemeslníků ve městech. Tyto skupiny byly stále méně spokojené s liberálním honoračním pojetím politiky a s liberálními hospodářskými koncepty a byly často otevřeny světonázorovým alternativám.“²²*

Své místo při řešení této problematiky má jistě i tzv. katolický antisemitismus: „*Katolické listy počínaje vatikánskou Civiltà Cattolica burcovaly proti židovskému nebezpečí, proti údajnému židovskému spiknutí, proti Talmudu a zobrazovaly Židy jako původce liberalismu a socialismu.“²³* Právě liberalizace a emancipace společnosti, jakož i socialismus představovaly pro tradiční katolickou církev nové nepřátele. Podoba těchto abstraktních pojmů se tak velice příhodně vtělila do nepřítele již tradičního – do Žida, coby rozvratitele a ničitele. Je přeci příjemné umět si ukázat na viníka svých problémů. Tato vize umožnila katolickým antisemitům zjednodušit si výklad moderního světa, kterému pomalu přestávali rozumět.

Na konci 90. let docházelo také stále častěji k lidovým bouřím. Uvedme příklad tzv. prosincových bouří z roku 1897, které se staly od roku 1867 (tedy roku zrovnoprávnění Židů v českých zemích) nejsilnějším protižidovským protestem. Došlo tehdy k rozsáhlému rabování židovských obchodů, ničení židovských památek a dalším výtržnostem. K těmto aktům se rozzuřený lid uchýlil v důsledku pádu Badeniho vlády, která Čechům přinesla jazyková nařízení ustanovující rovnost češtiny a němčiny na úředních instancích. Hněv českého lidu byl mířen jak proti Němcům, tak proti Židům.

Poslední léta 19. století lze obecně vnímat jako období silných protižidovských nálad, které jsou často přirovnávané ke kontinuálně probíhajícím protižidovským náladám ve Francii, týkajících se Dreyfusovy aféry.²⁴

²¹ FRANKL, Michal. *"Emancipace od židů": český antisemitismus na konci 19. století*. Praha: Paseka, 2007. ISBN 978-80-7185-882-9. s. 308.

²² FRANKL, Michal. *"Emancipace od židů": český antisemitismus na konci 19. století*. Praha: Paseka, 2007. ISBN 978-80-7185-882-9. s. 57.

²³ Tamtéž. s. 117.

²⁴ Dreyfusova aféra je považována za jeden z největších politicko-společenských skandálů na konci 19. století. Alfred Dreyfus, důstojník francouzského generálního štábu, byl Francouz s židovskými kořeny. Byl

Signifikantním ukazatelem toho, kam až může vyústit lidské bezpráví stojící tváří v tvář lidské předpojatosti, je aféra, které by se svou obskurností mohlo jen máloco vyrovnat. Jeden z největších justičních omylů, který se stal málem na prahu 20. století, je bezpochyby tzv. hilsneriáda. Roku 1899 došlo v malé obci Polné na Vysočině k brutálnímu zavraždění devatenáctileté dívky Anežky Hružové. Kvůli tomu, že oběť měla podříznuté hrdlo a že v době vraždy zrovna probíhaly židovské svátky Pesach, se rychle upřela pozornost veřejnosti k motivu, od středověku známé, židovské rituální vraždy. Nedlouho po činu byl obviněn a zatčen židovský mladík Leopold Hilsner, který byl (navzdory racionálně fundované obhajobě svého advokáta Zdena Auředníčka a podpoře několika intelektuálů, včetně T. G. Masaryka či Jana Herbena) odsouzen k doživotnímu trestu odnětí svobody, a to bez faktických důkazů viny. Dnes již téměř s jistotou víme, že Hilsner vraždu nespáchal. Pozoruhodnost tohoto případu spočívá v tom, že skrze něj promlouvalo široké veřejné mínění. Můžeme na případu pozorovat, že i na prahu 20. století bylo možné nechat zvítězit emocionalitu a iracionalitu popuzené antisemitskými postoji nad rozumem. Bohužel nebylo tomu tak naposledy... Protižidovské bouře nebyly výjimkou ani počátkem 20. století (např. v roce 1908, kdy musela vláda vyhlásit i výjimečný stav).

Ladění této kapitoly by na čtenáře mohlo zapůsobit tak, že v Čechách Židy nečekalo nikdy nic kromě antisemitského odporu. Jako by snad v Čechách nežil žádný zastánce Židů, jako by zde setrvali Židé v neustálém strachu o svůj život. Pochopitelně tomu tak nebylo a není. Na mnoha místech bylo soužití Židů, Čechů i Němců harmonické. Zajisté nelze tvrdit, že antisemitismus bylo „povinné vybavení“ každého Čecha či vlastence. Lidé měli různé sousedy – české, nebo třeba židovské, což nebylo ničím neobvyklým. S laskavým humorem takovéto vztahy ve svých knihách zachytil například Vojtěch Rakous.²⁵

Víme tedy, že antisemitské nálady nebyly společným jmenovatelem všech Čechů. Byly však formantem, který měl zásadní vliv na vývoj české společnosti jak pod správou Rakouska-Uherska, tak i posléze v nově se v nově narozeném Československu. Vznikem

křivě obviněn ze špionáže a bez důkazů shledán vinným. Na základě toho byl degradován a vyhoštěn na Dáblův ostrov v Jižní Americe. Po dlouholetém žaláři byl nakonec omilostněn, neboť bylo shledáno, že obvinění stálo na zfalšovaných dokumentech.

²⁵ Vojtěch Rakous, vlastním jménem Adalbert Österreicher, byl spisovatelem s židovskými kořeny. V dílech jako Vojkovičtí a přespolní (poprvé vyšlo v roce 1910) nebo Modche a Rézi (poprvé vyšlo v roce 1926) umožnil svým čtenářům nahlédnout do hloubky tradičního židovského způsobu života rýsujícího se na pozadí modernizující se české společnosti.

Československa roku 1918 se židovská obec rozšířila přibližně o čtvrt milionu Židů ze Slovenska a z Podkarpatské Rusi. Podkarpatská Rus byla považována za nejchudší a nejméně rozvinutou část nového státu. V závislosti na tom ani životní a vzdělanostní úroveň tamějších obyvatel nebyla taková jako ve zbytku Československa. Na Podkarpatské Rusi žilo i značné množství ortodoxních Židů, kteří inovace, jež se sem snažil protlačovat český vliv, snášeli jen velmi neochotně a pomalu. O nelehkém životě v podkarpatském goletu psal i Ivan Olbracht, a to ve svém povídkovém triptychu Golet v údolí.

V této chvíli by bylo rovněž příhodné se zmínit o tom, že životní úroveň obyvatelstva nebyla ve všech částech nového státu stejná. Životní úrovní v tomto ohledu nemyslíme pouze elementární ekonomickou a materiální zabezpečení, ale také úroveň vzdělání, podíl intelektuálů v dílčí části společnosti atp. Velmi zjednodušeně se dá tvrdit, že čím víc na západ bychom v rámci Československa šli, tím vyšší byla i životní úroveň obyvatelstva. Chudé a málo osídlené oblasti na Podkarpatské Rusi, na Slovensku či ve Slezsku jen těžko mohly konkurovat průmyslovým oblastem v Čechách či na Moravě. Důvod, proč se o těchto věcech zmiňujeme, je, že životní úroveň obyvatelstva je jedním z vnějších faktorů ovlivňující příčiny vzniku antisemitských nálad v daném regionu. Zkoumání tohoto bude hrát rovněž jednu z klíčových rolí při analýze Nerudových a Bezručových textů v praktické části této práce.

Nyní již zbytek historie Židů a antisemitismu na českém území z daného období shrneme jen stručně, abychom si mohli utvořit základní obrázek této problematiky.

Československá vláda zahrnuje do nové ústavy i ochranu práv menšin. Díky tomu se Židům a jiným menšinám dostalo státem garantovaného ubezpečení o nedotknutelnosti základních lidských práv. Zajímavým se rovněž jeví výsledky sčítání lidu. „K národnosti „československé“ se hlásilo 49,49 % Židů, k německé 34,63 % a k židovské 14,60 %.“²⁶ Z těchto čísel je patrné, že původní orientace Židů na němčinu se nyní poměrně výrazně snížila. Německému jazyku zůstala věrná přibližně třetina židovského obyvatelstva. Začaly vznikat nové židovské instituce jako například Nejvyšší rada náboženských židovských obcí (založena roku 1926), či Společnost pro dějiny Židů v Československé republice (založena roku 1928). Když se moci v Německu chopil Adolf

²⁶ PĚKNÝ, Tomáš. Historie Židů v Čechách a na Moravě. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1. s.135.

Hitler, stala se Praha, Brno a jiná velká československá města novými útočišti tisíců německých a rakouských Židů, kteří se začali obávat utahující se smyčky Hitlerovy moci.

Mladé Československo zažilo velmi krutou ránu roku 1938, kdy bylo nuceno postoupit na základě usnesení velmocí na konferenci v Mnichově oblast Sudet. Z pohraničních oblastí, které musely být odstoupeny nacistickému Německu, se do vnitra země stáhly desetitisíce uprchlíků. Během Křišťálové noci došlo k nevyčísitelným škodám na majetku i na životech sudetských Židů. Toto rabování postihlo z českých měst mimo jiné Liberec či Tachov. V „okleštěném“ Československu začala platit první nařízení, která Židy omezovala.

Po odtržení Slovenska a zabrání zbytku země třetí říší vznikl Protektorát Čechy a Morava. Od června roku 1939 začaly v protektorátu platit norimberské zákony, které židovské obyvatelstvo perzekvovaly ve velkém množství sfér. Následovala vlna emigrace. Z protektorátu legálně odcestovalo asi 6000 židovských osob. Od roku 1942 začaly na území protektorátu probíhat první transporty. Během tří let (1942-1945) bylo z území Protektorátu Čechy a Morava deportováno přes 80 000 lidí. Většina z nich se domů již nikdy nevrátila.

4. Základní terminologie aneb Není antisemitismus jako antisemitismus

Nyní je potřeba si vymezit několik základních pojmů, které se budou v této práci opakovaně užívat. Jedná se především o následující hesla: *antisemitismus*, *asemitismus*, *antisionismus* a *antijudaismus*. Jejich užívání je časté, avšak ne pokaždé je ve větách významově správné. Je pravda, že tyto pojmy spolu úzce souvisí. Berme však v potaz, že mezi nimi nalezneme drobné významové nuance, které však v konečném důsledku mohou ovlivnit význam.

4.1. Antijudaismus

„Pojem antijudaismus (proti-judaismus) postihuje odmítnutí židovství jako vyznání z náboženských, v našich podmínkách z křesťanských pohnutek. [...] S antijudaismem souvisí vědomí převahy nad lidem Tóry, který neuvěřil ve spasitelskou misi Krista. Pojem „talmudského žida“ (pražského německého teologa A. Rohlinga) naznačuje potřebu vyvázat soudobé židovství ze starozákonní tradice a vylíčit je jako nepřátelský názor,

protikřesťanskou vírou ovládaný kmen. Tento přístup již směřuje k antisemitismu. Společnosti ateistické (reálný socialismus) se k antijudaismu přikláněly se snahou vytlačit judaismus jako světový náboženský názor, který má postupně odumřít spolu se všemi náboženskými soustavami.“²⁷

Antijudaistické myšlenky se formují ze dvou základních hledisek. Za prvé hovoříme o hledisku jiných náboženství. V očích jiných teistických skupin (zvláště pak křesťanství) představují židé odpadlíky od pravé víry, vyznavače učení kacířského, hříšného, ďábelského. Pro tuto formu antijudaismu je židovství jednoznačným učením Antikrista. V této rovině může antijudaismus vézt ke vzniku antisemitismu. Druhé hledisko pak představuje rovina ateistická, ovlivněná evoluční teorií, jakož i vědeckým socialismem. Antijudaismus vycházející z ateistických tezí spatřuje v židovství jen další náboženství, které je díky vývoji lidstva a nových možností lidského poznání, odsouzené k zániku. Antijudaistické postoje tak pouze urychlují odchod tohoto náboženství ze scény, aby se společnost otevřela novému světlu lidského bádání, vědě atd.

4.2. Asemitismus a antisemitismus

Asi nejzásadnější se jeví k vysvětlení podobně znějící slova *asemitismus* a *antisemitismus*. Velice zjednodušeně můžeme tvrdit, že asemitismus je jakýmsi pomyslným předstupněm antisemitismu.

„Asemitismus (ne-židovství, „Svůj k svému“) označuje postoje a city odstupu majority od židovské minority, charakterizované obecně nedůvěřivým, až podezřívavým (moderně řečeno – xenofobním) postojem k „cizincům“. [...] Nabývá různých historických podob, např. v nedávné historii ignorování či nepřipomínání židovství autorů českého nebo německého jazyka (jsou pokládáni výlučně za Čechy, resp. Za Němce). [...] Asemitismus je ambivalentní: Spojuje se v něm opravdový zájem o židovský osud se skrývanou nedůvěrou, tlak na asimilaci (podmiňovanou někdy požadavkem na tzv. úplnou asimilaci, vedoucí ke ztrátě židovství) s potřebou vymezit se vůči „cizinci“, s ochotou uznat hodnoty židovské kultury při skrývaných nebo i formulovaných obavách, strachu z „neznámého“. Může vytvářet příznivé prostředí pro antisemitismus, jakkoli se od antisemitismu distancuje [...] [Asemitismus; pozn. aut.] bývá neprávem ztotožňován s antisemitismem. Antisemitismus

²⁷ MIKULÁŠEK, Alexej. Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století: teoretická a historická studie. Praha: Votobia, 2000. ISBN 80-7220-090-9. s. 9-10.

se však často asemitismem maskuje. [...] Skutečný asemitismus uznává práva židovského národa (Havlíček), kritizuje židovský kapitál jako součást cizího a práci obecně nepřátelského kapitálu (Bezruč), navrhuje důslednou, absolutní asimilaci jako formu řešení tzv. židovské otázky (Holeček) atp. Odmítá antisemitismus jako protihumánní [...].“²⁸

Takto pojem definoval Mikulášek.

Pro jádro této práce je výše uvedený názor důležitý, neboť Mikulášek nepovažuje Petra Bezruče ani Jana Nerudu za antisemity, ale „pouze“ za asemity. Jelikož se v této práci budeme vybranými texty Petra Bezruče i Jana Nerudy podrobně zabývat, na základě zde vytyčených kritérií a poznatků se sami pokusíme usoudit, zda se dá ztotožnit s Mikuláškovým postojem a označit vybrané texty za asemitské, anebo zda se vůči Mikuláškovému vymezíme, pokud shledáme, že básně skutečně nesou prvky antisemitismu.

Pojem antisemitismus vznikl teprve na konci 19. století. Poprvé jej popsal německý novinář Wilhelm Marr roku 1879 (on sám je považován za antisemitu): „[Antisemitismem; pozn. aut.] se chápe obecně protižidovská nenávisť, která oproti nábožensky zdůvodněnému antijudaismu upřednostňuje sekulární, politické, sociální, případně též rasistické argumenty.“²⁹

Pro porovnání nyní uvedme Mikuláškovu definici antisemitismu: „Pojem antisemitismus (proti-židovství) používáme jako výraz jednoznačné negace židů a židovství z důvodů rasových, nacionálních, náboženských, hospodářských nebo jinak zformulovaných, pocíťovaných a prožívaných, z důvodů „systemizovaných“ na úrovni teoretizujícího (tzv. vědecký antisemitismus) i běžného vědomí (tzv. lidový antisemitismus). Je v něm mnoho iracionálního, proto zasahuje podvědomí, resp. nevědomé stránky lidské psychiky [...]. Užívané pojmy jako „hospodářský antisemitismus“, „náboženský antisemitismus“, „nacionální antisemitismus“ nepopisují podstatu antisemitismu, ale jeho jevové formy (podněty). Antisemitismus je ucelená mytologie, která působila (a působí) v české společnosti a zasahuje i českou beletrii, esejistiku a zvláště publicistiku, jakkoli v ní nikdy netvořila hlavní nebo nosný proud. Vystupuje v literatuře jako mytologie složená z celé řady mytogémat – iracionálních, předsudečných, vírou a tradicí přenášených příběhů,

²⁸ MIKULÁŠEK, Alexej. Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století: teoretická a historická studie. Praha: Votobia, 2000. ISBN 80-7220-090-9. s. 8.

²⁹ Citováno podle: FRANKL, Michal a Jindřich TOMAN, ed. Jan Neruda a Židé: texty a kontexty. Praha: Akropolis, 2012. ISBN 978-80-7470-009-5. s. 12.

*motivů, postav a schémat (paradigmat) hodnocení. Jejím znakem je ucelenost, totálnost, opakovanost, nové náboženství.*³⁰

Ve snaze vymezit a definovat pojem antisemitismus narážíme na celou řadu úskalí. Fenomén antisemitismu propojuje celou řadu vědních oborů, z nichž každý tento komplexní problém pozoruje z jiného hlediska a při jeho definování vyzdvihuje jiné aspekty. Zajímavě se k tomuto tématu vyjádřil Otto Fenichel³¹: „*Antisemitismus je značně komplikovaný jev. Pokud si přejeme mu porozumět, musíme vzít v úvahu sociologické, historické a politické hledisko, a stejně tak psychologické, přitom názory na relativní význam psychologie pro porozumění sociálním jevům se mohou dosti různit [...]*“³²

Je rovněž příhodné nastínit, jak se na problematiku antisemitismu a jeho podstaty může dívat psychoanalytika. Německý psychoanalytik Werner Bohleber nahlíží na antisemitismus jako na: „*Masovou ideologii, v níž se rozvíjejí fantazie velké skupiny [...] Antisemité touží po čistém a jednotném světě, který se pokoušejí ochraňovat odrážením vetřelců (Židů), na něž promítají veškeré příčiny strádání a tísně. Na postavu Žida svalují vytěsňené pudové pohnutky, které se staly cizí a špinavé. To však plně nevysvětluje antisemitské chápání čistoty [...] V antisemitských předsudcích Židé nejsou jen špinaví a nečistí, jsou také cizinci představující rozporuplnost a dvojznačnost [...]*“³³ Bohleberovo odůvodnění podstaty vzniku antisemitismu vyplývá z niterného světa antisemity (nebo přinejmenším člověka, který k antisemitské ideologii inklinuje). V této práci nám i takový názor může být nápomocný ve snaze pochopit příčiny, které vedly ke vznikům textů, které jsme si zvolili k analýze. Výsledky psychoanalytiky mohou zásadně ovlivnit celkové chápání textu a je třeba brát i takový náhled v potaz. Jádrem této definice je fakt, že příčinou vzniku antisemitismu nemusí být nutně pouze důvody náboženské, nacionální, hospodářské atp., nýbrž i důvod ryze iracionální vycházející čistě z xenofobních pohnutek. Bohleber dále uvedl: „*Při četbě antisemitské literatury si povšimneme, že agresivní fantazie o příživnících či vysávajících lichvářích neznaly mezí. Zvýšený klamný*

³⁰ MIKULÁŠEK, Alexej. Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století: teoretická a historická studie. Praha: Votobia, 2000. ISBN 80-7220-090-9. s. 9,14.

³¹ Otto Fenichel byl významným psychoanalytikem, který mj. strávil část svého života (1935-1938) v Praze.

³² TELEROVSKÝ, Roman a Martin MAHLER, ed. *Strach z cizího: antisemitismus, xenofobie a zkušenost "uncanny"*. Přeložil Eva KLIMENTOVIČ. Praha: Česká psychoanalytická společnost, 2015. Psychoanalytická knihovna. ISBN 978-80-260-9204-9. s. 21.

³³ TELEROVSKÝ, Roman a Martin MAHLER, ed. *Strach z cizího: antisemitismus, xenofobie a zkušenost "uncanny"*. Přeložil Eva KLIMENTOVIČ. Praha: Česká psychoanalytická společnost, 2015. Psychoanalytická knihovna. ISBN 978-80-260-9204-9. s. 70.-71.

a nebezpečný obsah těchto fantazií se plně rozvinul při propojení s myšlenkou státu jako etnického (národního) těla. Židé byli tudíž zobrazováni jako bratrští a zbyteční konzumenti, kteří se přiživují na společném a ničí narcisticky idealizovanou jednotu s kolektivním mateřským imagem.“³⁴ V tomto pohledu už spatřujeme znaky antisemitismu plynoucího z nacionálních a hospodářských příčin. Pod pojmem kolektivní mateřské imago si představme územní národní celek (stát), který pro své původní (lépe řečeno národní) obyvatele představuje jakousi hlavní mateřskou loď, výsostné území či základní podstatu vlastní existence. Představa, že je toto území metaforicky pošpiněno, užíváno nenárodním obyvatelem přivádí domorodce ke strachu a snaze potlačit tento cizorodý, v jeho očích rozvracečský prvek, což vede k jevu, který je dnes označován jako xenofobie.

Jak jsme si v této podkapitole ukázali, ani nahlížení na samotný pojem antisemitismus není jednotný. Jednotlivé definice jsou vzájemně propojeny společným poselstvím, z nichž každá ovšem vyzdvihuje jiné aspekty k nahlížení na celou tematiku. Abychom mohli v praktické části dojít při analýze k nějakému závěru, je nutné stanovit jednu tezi, podle níž budeme později problematiku posuzovat. Rozhodli jsme se pro Mikuláškovu, neboť pojem popisuje patrně nejkompexněji ze všech uvedených.

4.3. Antisionismus

Posledním heslem tohoto základního kvarteta je antisionismus. Mikulášek jej popisuje takto: „*Pojem antisionismus (proti-sionismus) označuje v moderní době činnosti zaměřené proti teorii a praxi Izraele, fakticky však proti židovskému národnímu obrození jako dějinnému hnutí. Označuje odmítnutí Izraele jako národního státu židů (Židů). [...] Antisionismus silně ovlivňoval představitele českožidovského hnutí a byl rovněž vedoucí ideologií československé socialistické společnosti 50. až 80. let. Odmítání, místy hysterické a zpravidla nepoučené společnosti, se v nedávné minulosti opíralo o fakt okupace arabské části Palestiny; sionismus byl chápán jako spojenec amerického imperialismu, ba jako fašismus, a to při oficiálním odmítání antisemitismu jako „buržoazního“ maloměšťáckého předsudku.*“³⁵

³⁴ Tamtéž. s. 71.

³⁵ MIKULÁŠEK, Alexej. Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století: teoretická a historická studie. Praha: Votobia, 2000. ISBN 80-7220-090-9. s. 10.

V této kapitole byla stručně popsána základní čtveřice pojmů, jejichž vzájemné rozlišování nám v následujících kapitolách v mnohém usnadní práci. Jednotlivé pojmy odlišují významové rozdíly, které však pojí společný jmenovatel – nekladný vztah k Židům a židovství jako takovému. Asemitismus, stejně jako antijudaismus a antisionismus vytvářejí společně podloží pro vznik komplexnější a všeobjímající ideje antisemitské. Přestože je antisemitismus vnímán jako iracionální zášť, lidská potřeba „zvědečťovat“ tomuto směru vtiskla ráz rádooby empiricky dokazatelný, hmatatelný a racionální. Kde v této oblasti lidského snažení zasáhli jedni „vědecky“³⁶, jiní protižidovští nadšenci přispěli i v oblasti umělecké. Není tedy divu, že antisemitismus se z pole mezilidských vztahů, z pole ekonomického či náboženského, vměstnal i do odvětví malířství, kreslířství, výtvarnictví, jakož samozřejmě i do oblasti slovesné. Na téma nenávisti vůči Židům tak vznikaly karikatury provázené textem, články publicistického charakteru. Své místo má antisemitismus i v rýmovánkách, lidových písničkách, anekdotách, ale proniknout se mu podařilo rovněž do beletrie. Setkáme se s ním jak v próze, tak poezii a výjimku nečiní ani drama.

5. Podtypy antisemitismu

Alexej Mikulášek ve své práci uvádí tezi, která by se mohla stát základem pro celou tematiku této kapitoly. Zní takto: *„Podstata antisemitismu se nejednou ztotožňovala s jeho jevovými, argumentačními formami a příčinami, vznikla představa o antisemitismu hospodářském, národnostním, rasovém, politickém, náboženském, estetickém atp. Antisemitismus je však ve skutečnosti toliko jeden, bez přívlastků.“*³⁷ Autor poukazuje na skutečnost, že přes různé formy proti-židovství, zůstává tento fakt nenávisti k Židům základní a jedinou podmínkou k jeho vzniku, která vzájemně spojuje všechna jeho níže vyjmenovaná odvětví.

5.1. Náboženský antisemitismus

Podstata náboženského antisemitismu spočívá v primárně v antijudaismu. Na náboženský antisemitismus se v principu můžeme dívat ze dvou rovin. První pramení v křesťanském

³⁶ Například Arthur de Gobineau (1816-1882), francouzský šlechtic, antropolog a spisovatel, autor jedné z rasových teorií věřící v nadřazenost bílé rasy. Autor monografie Esej o nerovnosti lidských plemen. Svými myšlenkami inspiroval i Adolfa Hitlera.

³⁷ MIKULÁŠEK, Alexej. Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století: teoretická a historická studie. Praha: Votobia, 2000. ISBN 80-7220-090-9. s. 15.

protižidovství, druhá pak v protižidovství „sekularizovaném či k ateismu směřující“. Klíč k pochopení křesťanského antisemitismu spočívá, jak jsme si již dříve vysvětlili, v odporu k samotnému židovskému náboženství. Židovství je, dle křesťanské nauky, náboženstvím překonaným Kristovou misí a jeho podstata je tedy zaostalá, nepravá, až pohanská. Křesťanský antisemitismus neuznává zároveň právo Židů na výklad Starého zákona, který je v očích křesťanství židy vykládán nesprávně a zkresleně.

Druhý směr náboženského ateismu, vychází z ateistického či reálně socialistického přesvědčení, že judaismus jako ostatně všechna další náboženství, jsou překonána, jsou odsouzena k zániku a jakožto takové, musí být odstraněno. Nevymezuje se tolik vůči obsahu židovských nauk, jakož vůči její samotné existenci.

5.2. Národnostní antisemitismus

K probuzení protižidovských nálad přispívá hnutí nacionalistické, jež v pravém slova smyslu v 19. století formovalo novou tvář celé Evropy. České nacionalistické hnutí se v boji za národní obrození vymezuje protiněmecky, vyzdvihuje naopak českost případně slovanskost. Židovský element však během uplynulého staletí značně inklinoval k německému, k německému jazyku, a to patrně díky vlivu Josefa II., za jehož vlády došlo ke značné emancipaci židovské populace obývající Habsburskou monarchii. Židé v této době získávají práva, o kterých se jim po dlouhá léta ani nesnilo a po střídavých érách nejistoty, útlaků i pogromů, se jim v josefínské době konečně nabízely možnosti, jak se mohou vymanit z úrovně „občanů druhé kategorie“.

České národní hnutí vložilo rovnítko mezi *židovství* a *pro-německví* a zároveň tak vyvodilo závěr, že snahy židovské jsou protičeské. Tento názor byl majoritní českou společností převzat za své a v nejednom dobovém textu bychom se setkali s názorem, že židovské přimknutí k Němcům ruší a pouze nedostatečně podporuje snahy Čechů ve vlastní cestě za národní emancipací.

V této souvislosti uvedeme příklad z textů Václava Bolemíra Nebeského (1818-1882). Nebeský pocházel ze smíšené česko-německé rodiny, po studiích se stal členem národně uvědomělé vlastenecké společnosti. Stýkal se s předními českými velikány tohoto období, kterými byli například J. K. Tyl, K. Sabina či B. Němcová. Stal se ale také blízkým přítelem lékaře a básníka s židovskými kořeny Siegfrieda Kappera. Nebeský na domácí scéně představoval zvláštní výjimku. V době, ve které Nebeský žil, se odehrávaly nejzásadnější

boje ve věci české národní emancipace, ale také nejdůležitější okamžiky emancipace židovské, a právě v této věci se V. B. Nebeský velmi angažoval. Vydával články propagující vzájemné česko-židovského soužití. Například ve svém článku Něco o poměru Slovanů a Židů, který vyšel v časopise Květy roku 1844, si posteskl, že není v Čechách Židů, kteří by se přičinili ve věci snahy o české (!) národní obrození, naopak se těmto snahám brání a přimykají se k „cizotě“ (myšleno patrně k německví). Zároveň však předložil názor, že jediná cesta k úspěšnému obrození obou stran vede skrze snahu Slovanů o porozumění Židům, vyjádření jim úcty, lásky a uznání. Sám uvedl: „*On [Žid; pozn. aut.] nežadá mnoho, málem je i spokojen, jen tu lásku a uznání, které člověk od člověka požadovati může dle práva svatého.*“³⁸ Nebeský se nesnažil Židům nadřezovat, pouze čtenářům předkládal možná východiska, která by vedla ke společnému souznění strany české a židovské. Zároveň však nevěřil myšlence, že by Židé mohli kdy vytvořit samostatný svébytný národní stát – to je patrné z úryvku: „*Žid musí nevyhnutelně přilnout k nějaké národnosti, sám co národ státi nemůže. Kam se má jinam obrátit než ke Slovanu? Kdo je mu bližší než on, mezi kterým již století žije? Kdo bližší než on, u kteréhož našel bezpečné přístřeší, když hrůzná a bouřlivá noc Evropu kryla a Žid byl štván jako divá lesní zvěř [...]*“³⁹

Nakolik byli Slované kdy k Židům přívětiví, je samozřejmě dost spekulativní téma, ale to není předmětem této práce. Podstatný je závěr tohoto článku, v němž vyzýval k dorozumění a přiblížení, neboť věřil, že snahou získat Židy pro české literární umění lze dojít k celkovému vylepšení vzájemných vztahů i vylepšení židovského postavení v rámci Habsburské monarchie.

5.3. Rasistický antisemitismus

Další příčinou (respektive dalším podtypem antisemitismu) může být rozmach teorie rasismu. Podle této teorie jsou různé národy, rasy či etnika determinovány na základě rozdílnosti civilizačního stupně vývoje podle čehož jsou poté roztříděny na rasy vyšších a nižších tříd. Podle této velice klamné a dnes společensky odsuzované teorie jsou za jednu z podras považováni i Židé. Jsou představováni jako parazitní podlidská rasa,

³⁸ Citováno podle: HOLÝ, Jiří a Hana NICHTBURGEROVÁ, ed. *Podoby Židů v literatuře doby romantismu v českých zemích: komentovaná antologie textů*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016. ISBN 978-80-7308-683-1. s. 71.

³⁹ Citováno podle: HOLÝ, Jiří a Hana NICHTBURGEROVÁ, ed. *Podoby Židů v literatuře doby romantismu v českých zemích: komentovaná antologie textů*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016. ISBN 978-80-7308-683-1. s. 71.

ovládaná sexuálním chtičem, touhou po majetku a zločinností. Rasismus jako ideologie má přitom s antisemitismem jednu jasnou spojitost – podle antisemitů nelze z židovství (stejně jako z rasy) vystoupit žádným volným aktem⁴⁰ (příkladně konverzí k jinému náboženství).

5.4. Hospodářský antisemitismus

Příhodným obdobím pro růst hospodářského antisemitismu se stalo období emancipace Židů v našem prostoru, které se začíná s vládními reformami Josefa II. Pověst Židů coby zlomyslných lichvářů a tak podobně je nyní ještě „opepřena“ novým stereotypem Žida – bezohledného vykořisťujícího továrníka. Za rozvojem českého hospodářského antisemitismu stojí právě fakt, že židovská konkurence Čechům v tržním odvětví a v obchodu se stala velmi tvrdou, cílevědomou a v důsledku toho nemálo českých obchodníků zkrachovalo.

6. Příklady zažitých antisemitských stereotypů v umění literárním i výtvarném

Jak jsme již dříve naznačili, tvář antisemitismu má povětšinou stejný obsah, ale jeho podoba se často mění. Negativní stereotypizace Židů zanechala své stopy ve všemožných lidských úkonech. V monografii *Obrazy zášti*⁴¹ je užit zajímavý citát historika Františka Grause, který si díky své příhodnosti dovolíme použít i zde: *„Žádné období nezačíná úplně od nuly – i když tuto iluzi vždy hájí. Dědí po mnoha svých předchůdcích vedle řeči i myšlenkové zvyklosti, zařízení a představy a předává je spontánně nebo cíleně dále. Stereotypy se se svou uzavřeností a zdánlivou samozřejmostí obzvláště hodí k tomu, aby se tradovaly dál a ovlivňovaly následující období. Stereotyp Žida je toho vzorovou ukázkou. Vyvinul se v průběhu staletí a nestál a nestojí nikdy izolovaně. Už ve středověku byl, stejně jako v následujícím období, integrální součástí obecného obrazu nepřítele a restriktivních opatření a zároveň citlivým indikátorem prahů tolerance různých společností. Stereotyp*

⁴⁰ MIKULÁŠEK, Alexej. *Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století: teoretická a historická studie*. Praha: Votobia, 2000. ISBN 80-7220-090-9. s. 17.

⁴¹ JANÁČOVÁ, Eva, ed. *Obrazy zášti: vizuální projevy antijudaismu a antisemitismu v českých zemích*. Praha: Artefactum, 2021. ISBN 978-80-88283-63-8.

*Žida byl školou barbarství – barbarství, jež se nikdy neomezovalo jen na Židy.*⁴² Tato citace v sobě obsahuje několik důležitých skutečností, které nyní rozeberme.

Za prvé: žádné lidské společenství neexistuje samo o sobě a vždy s sebou nese kus vlastní historie, která tvoří jádro jeho identity. Naše hodnoty, postoje i předsudky jsou z velké části tvořeny z hlediska biologického i psychologického podle vzoru našich předků. Na tom samo o sobě není nic tak špatného. Je to pudová záležitost, která nám v různých situacích může zachránit třeba i život tím, že nás nutí být příkladně obezřetnými. Avšak tato přirozená pudovost a svým způsobem i iracionalita vytvoří rovněž příhodné podloží pro vznik xenofobních předsudků včetně antisemitismu. Člověk se jen zřídka (a mnohdy pouze velmi obtížně) zbavuje těchto předsudků, jež v nás zanechaly věky před námi. Když navíc uvážíme, jak náročný je takový úkol pro jednotlivce, zkusme si představit, jak těžký by takový počin byl pro celou jednu generaci lidí. Z tohoto důvodu je představa úplného vymýcení antisemitismu i v dnešní době „všeobecné lidské humanistické osvěty“ prakticky nereálná.

Za druhé: obraz (literární či umělecký) Žida coby veřejného nepřítele zároveň sloužil a slouží k vybudování si představy, nakolik daná společnost, v níž takový záznam vznikl, byla vůči Židům tolerantní. V takové úvaze se logicky nabízí předpoklad nepřímé úměry – čím více podobných uměleckých záznamů v dané době vznikne, tím méně tolerantní společnost je. Můžeme se v následujících rozborech nad touto hypotézou zamyslet.

Nyní se již dostaneme k samotným ukázkám vyobrazení Židů v literatuře. Zavádějící by bylo předpokládat, že podoby antisemitismu bychom v literatuře hledali jen takříkajíc v řádcích a mezi řádky. Různé texty (zejména pak z období středověku) byly rovněž bohatě iluminovány a výtvarně doprovázeny. Právě i v těchto uměleckých ztvárněních můžeme taktéž antisemitské motivy spatřovat. Zajímavým námětem ke komparaci je výtvarné vypořádání Židů ve středověku, ve 2. polovině 19. století a na počátku 20. století.

Středověké malířství nekladlo přílišný důraz na podobu tváře či těla Žida jako spíše na jeho ošacení či jiné atributy, podle kterých jej lze v knihách také nejsnadněji identifikovat. Židé jsou od ostatních postav často rozpoznáváni podle špičatých klobouků na svých hlavách. Středověká křesťanská symbolika často Židy zobrazuje v nelichotivých

⁴² GRAUS, František. *Judenfeindschaft im Mittelalter*, in: Wolfgang Benz – Werner Bergmann (edd.), *Vorurteil und Völkermord. Entwicklungslinien des Antisemitismus*. Freiburg – Basel – Wien 1997, s. 58-59.

pózách, jako Bohem či nebeským Kristem ušlapované.⁴³ Podobné motivy se ve středověku objevovaly nezdávka. Za úhlavní nepřátele církve však nemůžeme považovat pouze Židy, nýbrž také pohany, kacíře či různé demony.

Židé se dále v doprovodných textových kresbách či malbách vyskytují v podobě trýznitelů Krista, mučitelů. Objevují se také jejich podoby jako potomků nečistých zvířat (například prasat). Během staletí se podoba Židů v malířství příliš neměnila. Změnám zpravidla podléhalo pouze oblečení, které Židé nosili. To se samozřejmě měnilo spolu s dobou. Nejčastější podoba stereotypně vypadajícího Žida tak, jak ji známe dnes, má svůj původ již ve středověku. Během doby se vykrystalizovala do následné charakteristiky. V umění výtvarném i literárním je Žid obvykle vyobrazen tak, aby byl na první pohled odlišitelný od jiných postav. Mívá černé vlasy (někdy mohou mít také zrzavou barvu) – obě tyto barvy byly historicky považovány za ďábelské, nečisté, čarodějnické. Jeho obličej je obvykle hrubý, může být doplněn hustým plnovousem. Ústa jsou velká, plná. Jejich výraz bývá přirovnáván k úšklebku. Nesmí chybět velký zahnutý nos. Tělo Žida je obvykle ještě všelijak haněno. Může být například hrbatý, pajdavý, má nestvůrné ruce atd. Zvláštní důraz může být také kladen na oči. Ve výtvarné podobě mohou být zahaleny plamenem, mohou se mračit, rozbíhat se od sebe. V literatuře se pak setkáváme s přívlastky jako chtivé oči, zlé, podivně zářící. Mezi atributy, které byly Židům během doby přisouzeny, patří například měšec peněz. Ten symbolizuje příslovečnou židovskou lakotu, zálibu v lichvaření, zákeřnost, skrblictví, touhu po majetku.

Nabízíme nyní malou odbočku. Ivan Olbracht čtenáři ve své novele O smutných očích Hany Karadžičové (jež je součástí díla Golet v údolí) nabízí zajímavý pohled, jedno z možných odůvodnění, proč si Židé tak příslovečně hledí peněz: *„Peníze! Na tomto světě nejzácnější statek! Zcela rovný zdraví a rodině! „Čtyři jsou mrtvi již zaživa: chudý, slepý, malomocný a bezdětný,“ praví talmud. Chudý nejprve. [...] Ale peníze jsou důkazem životního úspěchu. Jsou viditelným znamením Boží přízně. Do jejich krásných kovových kotoučků a modravých obrázků se zhutnila všechna krása a síla života. Jsou věci Hospodinovou. Nelze jimi marnit [...]“*⁴⁴ Třebaže se jedná o beletrii a nikoli o odborný text,

⁴³ Možno si prohlédnout například v monografii Evy Janáčové a ko.: JANÁČOVÁ, Eva, ed. *Obrazy zášti: vizuální projevy antijudaismu a antisemitismu v českých zemích*. Praha: Artefactum, 2021. ISBN 978-80-88283-63-8. s. 19.

⁴⁴ OLBRACHT, Ivan. *Golet v údolí*. 14., v Československém spisovateli 4. (Marijka nevěrnice 2.) vyd. Praha: Československý spisovatel, 1983. s. 108

můžeme v tomto díle pozorovat obsáhlou znalost judaismu, způsobu židovského života i židovského učení, kterou Olbracht nejspíše nasbíral během svých opakovaných cest na Podkarpatskou Rus, kde se s Židy (mnohdy ortodoxní víry) osobně setkával. Olbracht ve dvou ze tří povídek (a sice v povídkách Zázrak s Julčou a Událost v mikve), ze kterých se Golet v údolí skládá, čtenáře zavede pomocí laskavého humoru, jímž je děj protknut, do světa chudého židovského goletu na Podkarpatské Rusi i do nelehkých osudů jeho obyvatel. Silný vztah některých Židů k penězům není pouze zveličeným výmyslem antisemitismu. Tento jev má svou reálnou tradici, avšak přispěl svou podstatou jako další důvod, proč Židy, zvláště pak ty bohaté a majetné, nenávidět.

Nyní k dalším atributům antisemitismu v umění. Kapičky slin u nosu či úst obvykle odkazují na Židův zvířecí původ, necivilizovanost nebo nemoc či nákazu, které je potřeba se vyhnout. Objevuje se také například rituální nuž, kterým byli Židé podle mýtů vybaveni k takzvanému košerování⁴⁵. Podle lidských pověstí a báchorek jím rovněž měli obětovat děti či mladé panny. Podstatné bylo, aby při vyobrazení více postav, z nichž alespoň jedna je původem židovská, bylo naprosto zřejmé, která je která. Ke zdůraznění tohoto rozdělení bylo využito zvýraznění zmíněných rysů.

7. Projevy antisemitismu ve vybraných literárních dílech českých autorů

Jan Neruda a Petr Bezruč. Dvě jména, dva velikáni české literatury, dva lidé pocházející na první pohled z velmi odlišných prostředí, žijící dva rozdílné životy. Neruda i Bezruč představují bezpochyby jedny z předních českých umělců, jejichž dílo je čtené dodnes. S texty jednoho i druhého muže se seznamují již děti na základních školách a patrně dlouho bychom hledali Čecha, který o jednom či druhém nikdy neslyšel. A i kdyby ne přímo o autorech samotných, jistě si vzpomenou na texty jako Maryčka Magdónova či na Malostranské povídky. Kromě toho, že jsou oba muži považováni za vrcholné představitele českého literárního umění, pojí je ještě jiný prvek. Podle některých odborníků (např.: Alexej Mikulášek, Michal Frankl, Oskar Donath), kteří se danou tematikou zabývali, nese dílo obou jmenovaných umělců prvky antisemitismu/asemitismu.

⁴⁵ Specifický způsob porážení zvířat, který je v souladu s pravidly judaismu.

Úkolem této kapitoly a nezbytnou součástí této práce je analyzovat vybrané texty obou autorů a na základě výše uvedených kritérií či zažitých stereotypů určíme, zda je tvrzení, že lze texty skutečně považovat za antisemitské, pravdivé či nikoli.

Naše práce si rozhodně neklade za cíl toho či onoho autora „očernit“ jako antisemitu. My se pouze pokusíme objektivně shrnout, zda za antisemitská můžeme považovat vybraná díla. Plně si totiž uvědomujeme fakt, že nemusí nutně existovat jednota mezi tím, co autor píše a jaký názor sám zastává. Lyrický mluvčí či lyrický subjekt, vypravěč se neshoduje s rolí autora. Musíme však brát v potaz, že shledáme-li, že dílo skutečně obsahuje antisemitské či asemitské prvky, poznámky, narážky, pokusíme se odhalit, proč se k tomu autoři patrně uchýlili. Jinými slovy budeme se zajímat o vlastní motivaci či motivace spisovatelů. Musíme brát ohled na období, v nichž Bezruč a Neruda žili a stvořili dané texty. K tomu nám poslouží historická pasáž, která tvoří první část této práce. Nelze dojít k výsledkům, nebudeme-li znát kontext doby.

8. Petr Bezruč a projevy antisemitismu ve vybraných básních ze Slezských písní

Prvním z autorů, kterým se budeme podrobněji zabývat, je Petr Bezruč. Jeho Slezské písně zařazujeme do kánonu povinné české literatury, s jeho básněmi se seznamují již žáci na základních školách. Bez nadsázky je považován za jednoho z vrcholných autorů české poezie. Umělec i jeho tvorba se neodmyslitelně pojí se specifičností slezského regionu. Pomocí Bezručových básní, jakými jsou například Maryčka Magdónova či Kantor Halfar, se dodnes snažíme pochopit charakterističnost způsobu života ve Slezsku ve 2. polovině 19. století a v 1. polovině století dvacátého. Málokdy se však ve školních lavicích dozvíme o tom, že některé z Bezručových básní v sobě (dle shodujících se názorů odborníků viz. Donath či Mikulášek) nesou stopy antisemitismu (či přinejmenším asemitismu). Po důkladném prostudování všech básní v souboru Slezských písní (tak jak byly otištěny roku 2017) jsme vybrali několik reprezentativních básní, ve kterých jsou inkriminované poznámky přítomny a v nadcházejících kapitolách poskytneme jejich analýzu. Jedná se o básně Škaredý zjev, Par Nobile, Mojšl papírový a Den Palackého. Z důvodu plynulejší práce s textem i snahy usnadnit čtenáři pochopení komentovaných básní jsme se rozhodli jednotlivé básně do této práce přepsat doslovně tak, jak jsou uvedeny ve vydání Slezských

písní z roku 2017. Jejich znění mohou čtenáři nalézt v přílohové části této práce na konci. Avšak i v jiných básních bychom mohli spatřit možné protižidovsky laděné prvky. Tak to alespoň uvedl Oskar Donath: „*Báseň Maryčka Magdónova obsahuje děsnou tragédii dívky, jejíž smrt má na svědomí frýdecký starosta, Žid Marchfelder [...] Rozhořčení Bezručovo neobrací se jen proti Guttmannům a Rotschildům („Škaredý zjev“) a proti židovským obchodníkům („Hanácká ves“), nýbrž proti všemu Židovstvu.*“⁴⁶

8.1. Petr Bezruč – medailonek autorova života

Vlastní jméno Petra Bezruče zní Vladimír Vašek. Ve slovníkové příručce Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století je psáno o autorově životě takto: „*Narodil se v Opavě 15.9. 1867 v rodině středoškolského profesora, filologa a národního slezského pracovníka Antonína Vaška [...]*“⁴⁷ Když bylo Vladimíru Vaškovi 6 let, byl jeho otec pracovně přeložen do Brna. Zde Vašek vystudoval gymnázium a později odešel studovat klasickou filologii do Prahy. Do studií však zasáhla náhlá smrt Vaškova otce, a tak (patrně kvůli potřebě finančně zabezpečit početnou rodinu) studií zanechal a vrátil se na rodnou Moravu. V Brně přijal místo úředníka na Zemském výboru. Později získal místo poštovního úředníka v Místku, kde pracoval mezi lety 1891-1893. Z tohoto období pochází první literární prozaické počiny a dochovaly se rovněž poznatky o dvou milostných vztazích, které se později promítly i do části Vaškovy tvorby. O něco později se pokoušel navázat vztah s mladou prostou dívkou Fanynkou Tomkovou. Vztah však nevyšel, a tak autor zmar nad nedosažitelností své múzy přetransformoval do básně Labutinka. Během první světové války byl zatčen a vězněn pro podezření z napsání protistátní básně. Vina mu však prokázána nebyla, a tak byl roku 1916 propuštěn. Na první pohled nenápadný poštovní úředník odešel do výslužby roku 1928. Během svého života žil Bezruč v Brně, v Místku, na venkově pod Beskydem či v Brance u Opavy. Poznal krásu a pohodlný život měst, stejně jako bídu a znatelnou sociální zaostalost slezského venkova. Pocítil, jak hluboká může být propast, která odděluje město od venkova, bohaté od chudých, luxus od strádání. Ze svých pocitů se „vypíval“ ve svém životním díle, které vešlo do povědomí všech pod názvem Slezské písně. Své dílo vydával pod pseudonymem Petr Bezruč a stal

⁴⁶ DONATH, Oskar. Židé a židovství v české literatuře 19. a 20. století. V Brně: Oskar Donath, 1930. s. 32.

⁴⁷ HOMOLOVÁ, Květa, ed. Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století: slovníková příručka. 3. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1982. s. 24.

se takříkajíc bardem prostého slezské lidu. Jeho hlas zněl tam, kde obyčejných lidí slyšet nebylo.

Byl jmenován národním umělcem. Zemřel v Olomouci 17. února 1958.

8.2. Problematika pochybnosti autorství Slezských písní

Před zahájením dalšího rozboru musíme nejprve čtenáře také informovat o problému, který se týká zpochybnění autorství Slezských písní. Někteří vědci totiž v minulosti vyjádřili názor, že alter ego Petr Bezruč není jeden muž (Vladimír Vašek), tj. jeden autor, nýbrž autoři dva. Svě k tomuto tématu napsal v minulosti například Jan Drozd. Dlouhodobě se zabýval zkoumáním Slezských písní. Pozoroval poetiku či rytmiku jednotlivých básní ve sbírce a došel k závěru, že je vyloučeno, aby za vznikem všech básní stál jediný autor. Ve své práci *Autoři Slezských písní* uvedl následující: *„Mohl poctivý a spolehlivý (jak byl Vladimír Vašek oficiálně hodnocen) úředník c. k. Rakousko-Uherska mít natolik dvojí tvář, aby žíravými, rebelskými básněmi napadal vládnoucí moc, a přitom jí sloužil; do morku kostí nenáviděl „cizí řeč“, a přitom tou řečí mluvil i se svou milenkou? Mohl. Nejde o nic výjimečného. Život tvůrce nemusí být ve shodě s jeho dílem. Jde o „rozpornost díla a osobnosti“. Avšak lze teorii dvojí tváře použít také u Vladimíra Vaška, jak tomu často bývá? Bohužel nikoli. V případě Slezských písní nejde jen o rozpornost díla, ale především hlubokou rozpornost v díle samotném. Mezi průměrnými až podprůměrnými básněmi tyčí se úchvatné rebelské básně tzv. „jádro“ Slezských písní, které vyvolaly široký ohlas a slávu. Vytryskly jako gejzír, pohasly a nic se už z nich neopakovalo.“⁴⁸*

Drozd vyjádřil domněnku, že autorství básní je rozděleno mezi dvě osoby – Vladimíra Vaška a Ondřeje Boleslava Petra. Vašek a Petr byli blízkými přáteli. Drozd toto přátelství zmiňuje i ve své práci: *„[Vašek; pozn. aut.] po dvou letech úsilí opouští Místek a nastupuje místo poštovního úředníka v Brně. Za tohoto poměrně krátkého pobytu v Místku se seznámí s místním básníkem Ondřejem Boleslavem Petrem. Oba jsou svobodní, oba básníci, milovníci života a sklenice. Petr je téměř o patnáct let starší, jde o přátelství velice důvěrné a úzké.“⁴⁹* Drozd nevylučuje, že po Petrově smrti se mohly do Vaškových rukou dostat jeho deníky, poznámky atp., z nichž mohly být některé Petrovy nápady použity coby podklad pro další básně do postupně vznikajících Slezských písní.

⁴⁸ DROZD, Jan. *Autoři slezských písní*. Šenov u Ostravy: Tilia, 2003. ISBN 80-86101-78-9. s. 15.

⁴⁹ DROZD, Jan. *Autoři slezských písní*. Šenov u Ostravy: Tilia, 2003. ISBN 80-86101-78-9. s. 18.

Předmětem této práce není však snaha rozkrýt, zda je jméno Petra Bezruče ztotožnitelné s jedním či dvěma autory. Považujeme pouze za nutné brát podobný názor v potaz, neboť v případě, že by byly ve vybraných básních skutečně přítomny známky antisemitismu, je třeba si uvědomit, že jejich autorem nemusel nutně být Vladimír Vašek, ale mohl jím být například dříve zmíněný Ondřej Boleslav Petr.

Posouzení o oprávněnosti a pravdivosti této teorie ponecháváme na úvahách čtenářů. Nicméně důležitým faktem zůstává, že příkladně báseň Den Palackého, která bude hrát v této práci roli, je (i podle Drozdova názoru) nezpochybnitelným tvůrčím počinem Vladimíra Vaška.

8.3. Problematika datace vzniku básní

V tvorbě Petra Bezruče je rovněž problematická otázka datace jednotlivých básní. Jak je známo, básnická sbírka Slezské písně nevznikla v jednom období. Dílčí básně vznikaly postupně od konce 90. let 19. století do roku 1904, kdy je Bezruč postupně zasílal do redakce Času redaktorovi Janu Herbenovi k otištění. Podoba jednotlivých básní se navíc během času měnila. Bezruč sám je několikrát upravoval. První ucelený výbor Slezských písní vyšel (bez uvedení jména autora) roku 1909. Toto vydání obsahovalo celkem 51 básní.

V této práci jsme pracovali s vydáním z roku 2017. V ediční poznámce tohoto vydání se dočteme: „[...] toto vydání vycházející k 15. září 2017, kdy si připomínáme 150 let od narození Petra Bezruče (1867-1958), se řadí svým zaměřením k těmto jubilejním tiskům. Přítomná edice Slezských písní se svým edičním zpracováním opírá o poslední kritické vydání sbírky, které s vročením 2014 vydal společně Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., a nakladatelství Akropolis jako třetí svazek Kritické hybridní edice a které vzalo za výchozí text vydání z prosince 1928 [...] Pro obsáhlejší informace o způsobu volby výchozího textu a zpracování textu odkazujeme ke komentáři Kritické hybridní edice, kde čtenář v případě zájmu nalezne i všechny básnické texty, které byly před rokem 1928 či po něm součástí sbírky [...]“⁵⁰

Jak jsme již naznačili, přesné určení vzniku jednotlivých básní (i vzhledem k tomu, že byly časem upravovány) je sporné. U některých básní máme jistotu, u jiných lze vézt dohady.

⁵⁰ BEZRUČ, Petr. *Slezské písně*. Opava: Slezské zemské muzeum, Památník Petra Bezruče, 2017. ISBN 978-80-87789-42-1. s. 247.

Například přesnou dataci známe u básně Den Palackého, která vznikla v reakci na velkolepé masové oslavy roku 1898 při příležitosti výročí uplynutí sta let od narození Františka Palackého.

8.4. Analýzy vybraných básní

Následující část práce je věnována analýzám jednotlivých básní Petra Bezruče, v nichž budeme zkoumat přítomnost protižidovských poznámek. Na základě přehledů definic, které jsme představili v teoretické části práce, se nyní pokusíme určit, zda v sobě básně skutečně nesou prvky antisemitismu či ne. V případě, že to tomu tak bude, určíme, o jaký typ antisemitismu se jedná.

Naším cílem není jednoduše texty očernit jako antisemitské. Musíme umět rozlišit, zda byly texty vytvořeny primárně z antisemitských pohnutek autora, nebo jestli v nich protižidovské motivy vznikly spíše jako jakýsi „vedlejší produkt“ s tím, že primární zaměření či poselství textu bylo jiné.

8.4.1. K básni Škaredý zjev

Čtenáři si mohou celou báseň přečíst na konci této práce v části Přílohy na straně I.

Báseň Škaredý zjev má renomé jedné z nejznámějších a umělecky nejhodnotnějších básní celé básnické sbírky. S jejím obsahem se seznamují žáci na základních či středních školách. Ústředním tématem této básně je vyobrazení slezského horníka zničeného a zohaveného svou tvrdou havířskou prací: „[...] v pravici těžké jsem kladivo nesl/ levou mi urazil uhelný balvan/oko mi vyžehl vyšlehlý plamen [...]“⁵¹ a vším tím, co jej v jeho obyčejném životě sužuje. V této básni můžeme pozorovat, že sám autor – Petr Bezruč – se stylizuje do role porobeného horníka, na kterého se lidé štítí jen podívat: „F..., to je škaredý fantom/ Tak řeknou konšelé zlatého města/ tak řekne věhlasný národa vůdce/ zatřepou hlavičkou národní dámy/ tak řekne Rotšild a Gutmann, gróf Laryš a Vlček/ i jasný Sir – markýz Gero – [...]“⁵². Zavrhuje ho i lidé, které on sám považuje za zdroj svého neštěstí a zmaru (např.

⁵¹ BEZRUČ, Petr. Slezské písně. Opava: Slezské zemské muzeum, Památník Petra Bezruče, 2017. ISBN 978-80-87789-42-1. s. 183.

⁵² Tamtéž. s. 183.

Laryš a markýz Gero⁵³). Pomyslnou tíhu, kterou musí nést na svých bedrech pro něj však nepředstavuje pouze těžkost hornické práce a potíže s vrchností.

Zajímavé v tomto ohledu jsou také následující verše: „[...] *krvavý chalát mi z ramenou vlál/ na jednom nesl jsem německou školu/ na druhém nesl jsem polský chrám. [...]*“⁵⁴ Z těchto veršů vyplývá, že příkořím, které musel snášet, mu byly i problémy národnostní. Konkrétně soužití s Němci a Poláky. Zde je nutné vysvětlit několik historických souvislostí. Slezské pohraničí, kam spadá Ostravsko, Karvinsko či Těšínsko, bylo vždy z národnostního hlediska problematické, neboť Slezsko bylo již od válek Marie Terezie rozděleno mezi dva státy. Největší a nejbohatší část získalo Prusko, pouze malý zlomek toho regionu zůstal Habsburské monarchii. Slezsko se stalo strategicky důležité z hlediska průmyslu (např. těžba uhlí), ale kulturně a sociálně bylo daleko zaostalejší než jiné části monarchie. V rámci snahy o zvýšení sociálního statutu ze strany rakouské nadvlády začaly v regionu vznikat německé školy, které postupně začaly upozadřovat školy české a polské. Jedním z cílů germanizace slezského školství bylo rozšířit monopol němčiny coby oficiálního jazyka říše. To však značně naráželo na vlastenecké tendence v regionu i na nelibost místních obyvatel, kteří byli po staletí uvyklí mezi sebou komunikovat česky, polsky či slovensky.

Bezruč si to patrně dobře uvědomoval a představa poněmčeného Slezska se mu nelíbila o nic více než mocnářská pozice nepůvodních rodů bdících nad správou jeho milovaného Slezska, jakými byli právě Larischové či rakousko-těšínská větev Habsburků.

Avšak vzhledem k povaze této práce se do popředí našeho zájmu dostává pasáž: „[...] *na kyčlích sedí mi sto židů z Polské – / Smějte se, Bože můj smějte! Tak vypadám já/ Já, Petr Bezruč, od Těšína Bezruč/ Porobeného národa bard. [...]*“⁵⁵

Stejně jako výše zmínění Němci či Poláci, tak i Židé ve vnímání Petra Bezruče představovali fenomén, který považoval za spoluvíníka zodpovědného za bídu a utrpení jeho samotného i všeho slezského lidu. Podobné motivy se budou objevovat i v dalších básních.

⁵³ Laryš i Gero byli skutečnými postavami. Rod Laryšů (resp. Larisch-Mönnichů) působil na Karvinsku a jeho prestiž spočívala v bohatnutí z těžby černého uhlí. Laryš, který se v básních Petra Bezruče zmiňuje, je nejspíše Jindřich Larisch-Mönnich, toho času zemský hejtman Slezska. Markýz Gero, pravým jménem Bedřich nebo také Fridrich Rakousko-Těšínský byl šlechtic a také poslední držitel Těšínského knížectví. Třebaže jsou tyto dvě historické postavy v Bezručových básních vyobrazeny veskrze negativně, v reálném prostoru se zasloužili i o řadu pozitivních záležitostí.

⁵⁴ BEZRUČ, Petr. *Slezské písně*. Opava: Slezské zemské muzeum, Památník Petra Bezruče, 2017. ISBN 978-80-87789-42-1. s. 183.

⁵⁵ Tamtéž. s. 183.

Zde se však pozastavme nad veršem: „*tak řekne Rotšild a Gutmann, gróf Laryš a Vlček*“⁵⁶. Jména Rotšild a Gutmann opět patřila skutečným historickým postavám. Obě rodiny – Rothschildové (tj. oficiální podoba jména) i Gutmannové – byly židovského původu. Zatímco Rothschildové podnikali v oblasti bankovníctví, Wilhelm Gutmann byl průmyslník. Obchodním spojením těchto rodů vznikly proslulé společnosti – Společnost spojených vítkovických kamenouhelných dolů a Vítkovické horní a hutní těžířstvo. Byli dokonce vlastníky Vítkovických železáren. V době největšího rozmachu do roku 1873 měl podnik tisíce zaměstnanců. Na tehdejší poměry se jednalo vsutku o gigantický projekt, který svým vedením levicově naladěným dělníkům začal připomínat kapitalistickou vykořisťovatelskou společnost. Tyto nálady navíc podpořil i příchod krize roku 1873 a velké propouštění dělníků. Podobným způsobem situaci patrně mohl vnímat i sám Bezruč, třebaže on sám v hornickém průmyslu nikdy zaměstnán nebyl: „[...] *když jsem se z hromady sedmdesáti tisíců/ do výše zdvihl. Tak bili mne bičem!* [...]“⁵⁷.

Nelze na první dojem říci, že tato báseň v sobě nese prvky nenávisti vůči Židům. Motivací k napsání této básně jistě nebylo primárně vystihnout odpor vůči židovstvu, nýbrž vyjádřit zpověď tvrdě pracujícího horníka, jehož se k zemi snaží srazit nejen namáhavá práce a těžké hornické náčiní, ale i pohrdavé pohledy vyšší společnosti, slezských mocnářů a uhlobaronů, také národnostní problémy s Němci či Poláky, avšak v neposlední řadě právě také židovští průmyslníci, pro něž pracuje a nasazuje svůj život a oni mu na oplátku věnují pouze pohrdavé a znechucené pohledy. Možná právě to měl Mikulášek na mysli, když napsal: „*Skutečný asemitismus uznává práva židovského národa (Havlíček), kritizuje židovský kapitál jako součást cizího a práci obecně nepřátelského kapitálu (Bezruč) [...]*“⁵⁸

Z tohoto pohledu bychom narážky v této básni skutečně mohli chápat spíše asemitsky nežli antisemitsky. Před vytvořením názoru však vyčkejme rozboru dalších básní.

V souvislosti s tematikou této práce připomeneme poslední trojverší Škaredého zjevu: „[...] *Ubitou šijí se azuru dotknu/ já, Petr Bezruč, Ahasver svědomí Čechů/ škaredý fantom a zašlého národa bard.*“⁵⁹

⁵⁶ Tamtéž. s. 183.

⁵⁷ Tamtéž. s. 183.

⁵⁸ MIKULÁŠEK, Alexej. Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století: teoretická a historická studie. Praha: Votobia, 2000. ISBN 80-7220-090-9. s. 8.

⁵⁹ BEZRUČ, Petr. *Slezské písně*. Opava: Slezské zemské muzeum, Památník Petra Bezruče, 2017. ISBN 978-80-87789-42-1. s. 184.

V této pasáži se lyrický mluvčí stylizuje do role národního barda a *Ahasvera svědomí Čechů*. Právě toto slovní spojení budí naši pozornost, neboť Ahasver je postava z židovské mytologie. Představuje člověka, který jako trest za své provinění nenajde klidu ani smrti a je nucen k věčnému bloudění po zemi, dokud nenastane soudný den. Snažil se snad autor naznačit, že se svědomí Čechů provinilo svým nečinným přihlížením hořkému životu horníků a slezského lidu, a proto má být představa „škaredého zjevu“ věčnou připomínkou jejich viny?

8.4.2. K básni Par Nobile

Čtenáři si mohou celou báseň přečíst na konci této práce v části Přílohy na straně II.

Nathan Löw (skutečným jménem Heřman Löw, 1829-1906) byl další reálnou postavou, která inspirovala Bezruč v této básni. *„Löw měl továrnu na kořalku v místeckém předměstí Koloredově a byl předsedou židovské náboženské obce v Místku. Jak mu Bezruč křivdí, vysvítá ze slov Aloise Adamuse, autora knihy „Po stopách slezských písní Petra Bezruče“, jenž o něm praví (str. 54), že byl Židem krajně dobrým, jeho ruka prý byla vždy otevřena pro chudé a nemocné a dobro konal vždy skrytě. Nenávist Bezručova proti Löwovi byla podněcována Těšínskými novinami, jež, bojující proti kořalečnému moru, útočili na Löwa stejně jako na ostatní židovské výčepníky kořalky, které označovaly pro jejich němectví za nepřátele lidu.“*⁶⁰

O původu markýze Gera jsme se zmiňovali již v předchozí kapitole. Lyrický subjekt v básni vyjadřuje, že ačkoli jsou Löw i Gero postavami z odlišných poměrů a jiného náboženského vyznání (*Jak různou ti dva mají krev*), pojí je společný prvek. Oba po svém způsobu škodí pracujícímu lidu. Pracující po celodenním lopotění touží ukojit svou únavu a pocit zmaru v alkoholu, jež Gero v očích lyrického subjektu nechává pálit ve svých lihovarech: „[...] a pálí vodku markýz Gero [...]“⁶¹ a Nathan Löw jej pak rozlévá v krčmě. Chudý lid však nemá na placení, neboť Gero odmítá slevit z daní a hospodský Löw nedává na dluh: „[...] Ty peněz půjč, ty daně slev/ Na gorala rtu prosba žije/ A šlape po něm Nathan Löw/ A plije po něm markýz Gero [...]“⁶²

⁶⁰ DONATH, Oskar. Židé a židovství v české literatuře 19. a 20. století. V Brně: Oskar Donath, 1930. s. 31-32.

⁶¹ BEZRUČ, Petr. *Slezské písně*. Opava: Slezské zemské muzeum, Památník Petra Bezruče, 2017. ISBN 978-80-87789-42-1. s. 189.

⁶² BEZRUČ, Petr. *Slezské písně*. Opava: Slezské zemské muzeum, Památník Petra Bezruče, 2017. ISBN 978-80-87789-42-1. s. 189.

Báseň je stavěna na výrazném kontrastním principu, kde proti sobě v opozici stojí chudý, pracující hornický lid a na opačném pólu pak stojí negativně vnímaná vrchnost v podobě markýze Gera a Žida Löwa.

Z básně vyplývají Löwovy vlastnosti – nesoucitnost s chudými tvrdě pracujícími, pro něž je kořalka jediné světlo po dni plném dřiny, neochota nalévat jim na dluh, čím jež vykreslena jeho hamižnost, pokud jde o peníze. To je jeden s typických atributů, jímž se antisemitismus v literatuře projevuje, jak jsme ostatně v předchozích kapitolách uvedli. V závěru básně se nachází varování, které lze snad chápat i jako výhrůžku: „[...] *Na ty dvě hlavy naše krev/ Až z našich kostí mstitel vstane:/ Na prvou vrbu Nathan Löw/ A vedle něho markýz Gero.*“⁶³

Z těchto veršů zní vzkaz lyrického mluvčího, jenž volá po smrti dvou zmíněných, které považuje za přímý zdroj svého utrpení. Mají snad verše znamenat, že pokud nedojde ke změnám v přístupu vrchnosti k „žízlivému“ hornictvu, pak se horníci nebudou bát vzít spravedlnost sami do svých rukou a zpečetit osud těch dvou krutou vraždou? Poslední sloka doznívá jako memento a nechává konec básně zahalený ve zlé zvěsti.

Ještě je nutno zmínit název básně. *Par nobile* lze v překladu chápat jako *O vznešených*, *O šlechticích* či *O urozených*. Tato slova nejspíš odkazují k markýzi Gérovi a k Nathanu Löwovi. Vzhledem k povaze básně lze z tohoto titulu cítit mírnou ironii, či spíše pohrdání těmito „vznešenými muži“, kteří sice v očích lyrického mluvčího představují osoby vyššího společenského postavení, než jsou horníci nebo i on sám, avšak povahou těchto mužů se urozeným nikterak nepodobají.

Donath napsal: „*Utiskovatele slezského lidu vidí* [myslí se Bezruč; pozn. aut.] *nejen v markýzu Gérovi (arcivévodu Bedřichovi), v polské šlechtě, uhlobaronech Guttmannovi a Rothschildovi a jiných židovských továrnících* [viz báseň Škaredý zjev; pozn. aut.], *nýbrž i v malých obchodnících, roztroušených po městech a vesnicích. Dle něho jsou markýz Géro a židovský vinopalník „par nobile fratrum“⁶⁴, již stejně jsou vinni kořalečným morem na Ostravsku.*“⁶⁵

⁶³ Tamtéž. s. 189.

⁶⁴ *Par nobile fratrum* byl dříve užívaný název Bezručovy básně *Par nobile*, který se dnes již běžně neužívá. Dalo by se přeložit jako *O urozených bratřích*.

⁶⁵ DONATH, Oskar. *Židé a židovství v české literatuře 19. a 20. století*. V Brně: Oskar Donath, 1930. s. 31.

8.4.3. K básni Papírový Mojšl

Čtenáři si mohou celou báseň přečíst na konci této práce v části Přílohy na straně III - VI.

V předchozích dvou básních jsme známky antisemitismu pozorovali a vnímali spíše okrajově. To se mění v básni Papírový Mojšl. Jestliže bylo téma projevu nenávisti vůči Židům v předchozích básních patrné spíše jako druhořadé, zde hraje toto téma ústřední roli a je jím protknut celý text první strofou počínaje.

Oním „britským fantas-básníkem“, zmíněným v první sloce, je patrně myšlen George Gordon Byron⁶⁶, jak ostatně usoudil i Oskar Donath: *„Bezruč vidí v Židech, bez rozdílu, ať jsou to boháči či chudšasi, škůdce a ničitele národa [...] I diví se anglickému básníku lordu Byronovi, že dovedl napsati „Hebrejské melodie“: „Ten ráz na pravdu jsem neudeřil: žalost jejich nesklonila šije; to jen britský fantas-básník věřil a na rasu skládal elegie.“ [...] V Bezručových verších je zaujatost proti všemu židovskému docela zřejmá.“⁶⁷*

Nejprve však stručně k obsahu básně tak, jak je popsal Donath: *„Jen jednou [Bezruč; pozn. aut.] pocítil s ubohým Židem a dal svému soucitu výraz v básni „Papírový Mojšl“. Ale i tu se důrazně ohrazuje proti nařčení z židumilství. Vysloviv svůj podiv na Byronem, autorem „Hebrejských melodií (viz nahoře), a pohaněv zase Židovstvo jako celek, chce zpívat o chudáku „papírovém Mojšlovi“ („Jedna spřež a přece názor měním: Osud smýk jím, jak srp žlutým klasem; už tak bývá. S božím dopuštěním přiskřípne čert Hebrejce též časem“): Papírový Mojšl byl bláznivý žebrák z Frýdku, jenž toulaje se okolím, sbíral z bláta papíry a pokoušel se je čísti. Básník našel ho jednou za kruté zimní noci na silnici za městem, sedícího na milníku a sněhem už zavátého. Slitoval se nad ním, zavedl ho do nejbližší hospody, a tak ho zachránil od smrti zmrznutím. Při kalíšku kořalky dává si vypravovati od Mojšla jeho smutnou minulost. Před lety pojal hezkou ženu. Ona se mu zpronevěřila. Ztratila lístek, z něhož Mojšl poznal svou hanbu a vinu své ženy. V prvním hněvu zabil svou ženu sekýrou. Vítr odnesl její psaní a Mojšl byl odvečen do vězení. Byl propuštěn jako blázen a od té doby hledá ženino psaní.“⁶⁸*

Ve druhé strofě básně nacházíme několik poznámek, které se týkají předmětu našeho zkoumání. Je v ní představena situace, kdy z Polska přichází chudý Žid bez groše, usadí

⁶⁶ George Gordon Byron (1788-1824) byl anglický básník, představitel anglického romantismu. Mezi jeho výraznější díla patří epos Childe Haroldova pouť, Don Juan či Hebrejské melodie, což je sbírka třiceti lyrických básní na motivy starozákonních textů. Hebrejské melodie byly zhudebněny židovským skladatelem Isaacem Nathanem.

⁶⁷ DONATH, Oskar. Židé a židovství v české literatuře 19. a 20. století. V Brně: Oskar Donath, 1930. s. 31.

⁶⁸ DONATH, Oskar. Židé a židovství v české literatuře 19. a 20. století. V Brně: Oskar Donath, 1930. s. 33.

se v chudé slezské vesnici, vypracuje se a za nedlouho již sám vládne lidem: „[...] Z *Polské přijde žid k nám pod Beskydem/ za pět roků ves má – napřed víme –/ kdysi žebrák, nyní oře lidem [...]*“⁶⁹. Z těchto veršů vyplývá ukotvený předsudek o Židech, jako „rase“ lstivé, shánčlivé, bezohledné a když se jí podaří dostat k moci, podrobí si, co mohou. To lze pozorovat i ve druhém verši třetí sloky: „[...] *děvče, muže, dědinu žid skoupí [...]*“⁷⁰. V posledním verši druhé sloky je také nekladně vylíčeno, kterak židovští muži nakládají s prostými děvčaty: „[...] *u všech děvuch má ius noctis primae [...]*“⁷¹. *Ius noctis primae* znamená v překladu právo první noci. Jedná se o kontroverzní záležitost, jež má původ snad již ve starověkých časech. Jednalo se o právo lenních pánů, šlechticů atp. na panství svých poddaných dívek a žen, které mohli uplatnit o svatební noci dané ženy. Historie o reálném užívání tohoto práva mnoho neříká. Uplatňování tohoto práva je kontroverzní a sporadické, rozhodně se nejednalo o rozšířenou a běžnou věc. Ona zmínka v básni poukazuje na Židy jako na vilné smilníky, nechovající úctu k ženám. Ani takovýto předsudek nebyl a není ničím neobvyklým.

V básni se objevují také poznámky týkající se stereotypní vizuální představy Žida: „[...] *Když tak Pán svých vyvolených chrání/ přes svůj křivý nos a hrubé pysky [...]*“⁷². Antisemitské výtvarné ztvárnění Židů obvykle klade důraz na vyobrazení podoby Židů jako nehezkých lidí někdy až s animálními rysy. Křivý velký nos a výrazné rty patří mezi nejmarkantnější atributy. Papírový Mojšl se podle mluvčího slov však v mnohém Židu ani nepodobá. Třebaže tak podle zmíněných rysů vypadá (má křivý nos a hrubé pysky), v chování se od představy Žida v očích mluvčího liší, protože nechce peníze (což by bylo z hlediska protižidovských stereotypů příznačné), ale pátrá po listu papíru – dopisu jeho ženy, který měl být součástí její korespondence s milencem, kvůli němuž ji zabil a kterýžto dopis se po vraždě ztratil. Když jednou lyrický mluvčí papírového Mojšla potkal v zimě na patníku na pokraji smrti, zželelo se mu ho a pozval jej do hospody na kořalku. Lyrický mluvčí oslovuje v básni Mojšla jako Žida: „[...] *Mojšle, pij, ach, drž krok se mnou, žide!* [...]“⁷³. Lyrický mluvčí Žida vybízí, aby pil a vypověděl mu svůj životní příběh. Tu se mu Žid

⁶⁹ BEZRUČ, Petr. *Slezské písně*. Opava: Slezské zemské muzeum, Památník Petra Bezruče, 2017. ISBN 978-80-87789-42-1. s. 27.

⁷⁰ BEZRUČ, Petr. *Slezské písně*. Opava: Slezské zemské muzeum, Památník Petra Bezruče, 2017. ISBN 978-80-87789-42-1. s. 27.

⁷¹ Tamtéž. s. 27.

⁷² Tamtéž. s. 27.

⁷³ Tamtéž. s. 28.

dozná, že měl ženu. Své city k ní přirovnal Mojšl k ručení za velikou směnku: „[...] Utkvěl jsem na první krásce zrakem/ a když sličnou k sobě vezmeš ženku/ už jsi zabit jak Goliáš prakem/ jak když ručíš za velikou směnku [...]“⁷⁴. Zdá se, že autor toto přirovnání zvolil, aby vykreslil, že vztah muže k ženě je pro Žida stejně vážný a hluboký, jako vztah muže k penězům, resp. k financím jako takovým. To v nás opět vzbuzuje vizi předsudku ohledně pověstného nadstandartního vztahu Židů k financím. Žid se přiznal, že, když poznal z dopisu manželčinu vinu, ubil ji. Byl uvězněn, později prohlášen za blázna a od té doby putuje krajem a hledá onen list, který jej dovedl k manželčině vraždě.

Básnická sbírka Slezské písně vykresluje mnohdy detailní pohled na motivy tradičního slezského života. Přítomnost Židů v tomto regionu byla běžná. Bezručova pozornost se k nim obrací ve vícero básních, ať už se jedná o Žida chudého (viz Mojšl), anebo bohaté uhlobarony (Rotschildové a Gutmanni). Básník v tomto ohledu nevidí rozdílu a nenachází ve svých básních pro jednoho ani druhého vlídného slova. Na základě tohoto úsudku se přikláníme k názoru, jež dříve vyslovil Oskar Donath: „Bezruč vidí v Židech, bez rozdílu, ať jsou to boháči či chudáši, škůdce a ničitele svého národa [...]“⁷⁵

8.4.4. K básni Den Palackého

Čtenáři si mohou celou báseň přečíst na konci této práce v části Přílohy na straně VII.

Báseň Den Palackého vznikla coby reakce na rozsáhlé veřejné akce, které se konaly po celé zemi k výročí sta let od narození historika a vlastence Františka Palackého. První strofa básně je vystavena na výrazném kontrastním principu. Jedna vrstva básně vyobrazuje velkolepost pořádaných oslav, ale také honosnost města, zdánlivou bezstarostnost jeho obyvatel a uhlazenost, s níž se život ve městě (patrně je jím myšlena Praha) prezentuje: „Já viděl českých měst metropoli/ zřel muže se zlatým řetězem stát/ před nímž se korouhve ukláněly –“⁷⁶

V kontrastu s tím popisuje neskrývané každodenní realitu chudého slezského venkova: „(Před židem z Polské a před panským hajným/ do prachu klanil se burmistr mé vsi,/ prose

⁷⁴ Tamtéž. s. 29.

⁷⁵ DONATH, Oskar. Židé a židovství v české literatuře 19. a 20. století. V Brně: Oskar Donath, 1930. s. 31.

⁷⁶ BEZRUČ, Petr. *Slezské písně*. Opava: Slezské zemské muzeum, Památník Petra Bezruče, 2017. ISBN 978-80-87789-42-1. s.191.

o chléb a chrást pro horníků děti) –⁷⁷ Pasáže ze Slezska jsou uvedeny závorkami, jako by tím chtěl lyrický mluvčí naznačit, že tyto obrazy si ponechává v sobě, jako neustálou vnitřní připomínku. Lyrický mluvčí se v básni stylizuje do role tichého pozorovatele bujarých oslav, kterýžto není schopen radovat se s ostatními, neboť se nedokáže smířit s tím, že zatímco v Praze i v jiných městech lid patrně nezná nouze, ale jen radovánek a pokryteckého štěstí, v jeho rodném kraji je slyšet pláč sirotků, je vidět jen všudypřítomná šed' a smutek a útlak ze strany vrchnosti vůči lidu.

Vrátíme-li se k tématu naší práce, zjišťujeme, že v první strofě básně se objeví hned dvě poznámky s protižidovskými motivy.

První již výše uvedené: „*(Před židem z Polské a před panským hajným/ do prachu klanil se burmistr mé vsi,/ prose o chléb a chrást pro horníků děti)* –“. Těmito verši je naznačena situace, v níž se musí i burmistr⁷⁸, který představoval čelného zástupce obce, sklonit (a tím i ponížít) před zabezpečeným Židem, aby u něj vyprosil alespoň nějaké jídlo pro horníků děti. Je tak skrytě vyobrazena skutečnost, že Žid je ochoten vydat jídla ne pro soucit s dětmi, ale pouze jako symbol své majetkové převahy nad ostatními.

Druhou poznámku hledejme ve verších: „*[...] bílé zřel jsem panny v průvodě jít –/ (u nás jich není – je v dědině žid/ a lesní správce – a z čeho chceš žít?)* –⁷⁹. Svou úlohu hraje v těchto verších i symbolika barev. Bílá představuje nevinnost a čistota. Bílá barva je s panenstvím spojována často. Ve Slezsku čistých panen dle lyrického mluvčího není, neboť je v dědině Žid. Výklad veršů je nasnadě – vyjadřují smilnost Židů, se kterou prahnou po pannách. Jedná se o tradiční protižidovský výrok.

Ve druhé strofě se pak opět objevuje odkaz na židovské továrníky Rotschildy a Gutmanny: „*já viděl, jak rdousí nás před Těšínem/ tož Rotšild a Gutmann, gróf Laryš a Vlček [...]*“⁸⁰ Výkladem o pravděpodobných příčinách zaujatosti vůči Rotschildům a Gutmannům jsme se již zabývali v předchozích rozborech.

⁷⁷ BEZRUČ, Petr. *Slezské písně*. Opava: Slezské zemské muzeum, Památník Petra Bezruče, 2017. ISBN 978-80-87789-42-1. s. 191.

⁷⁸ Starosta/ purkmistr

⁷⁹ BEZRUČ, Petr. *Slezské písně*. Opava: Slezské zemské muzeum, Památník Petra Bezruče, 2017. ISBN 978-80-87789-42-1. s. 191.

⁸⁰ BEZRUČ, Petr. *Slezské písně*. Opava: Slezské zemské muzeum, Památník Petra Bezruče, 2017. ISBN 978-80-87789-42-1. s. 191.

Den Palackého tvoří zajímavý předěl mezi autory, kterým jsme se v této práci rozhodli věnovat. Kontrastnost básně je do jisté míry příznačná i pro zvolené autory. Zatímco Bezruč je obecně pojen s venkovem, Neruda pak s městem. Zatímco Neruda je a priori neodmyslitelně spjat s Prahou, s Malou Stranou, besedami, tancem a intelektuální společností, Bezruč si více spojuje s šedí uhelného prachu padající na smutné Slezsko. Využijme tohoto kontrastu k přechodu mezi oběma autory a věnujme se nyní otázce Jana Nerudy...

9. Jan Neruda a projevy antisemitismu v politické studii Pro strach židovský

Kdybychom chtěli sestavit žebříček stovky nejslavnějších Čechů, jistě by do něj patřil i Jan Neruda. Tento velikán české literatury po sobě zanechal odkaz, který i po více než sto třiceti letech od jeho skonu stále žije a přesáhl hranice českých zemí. Bylo to patrně Nerudovo dílo, které inspirovalo chilského básníka a politika Ricarda E. N. Reyese y Basoalta, k vytvoření pseudonymu Pablo Neruda, pod nímž publikoval.

Řada Nerudových knih a sbírek je překládána do mnoha světových jazyků a třebaže je právem považován za přední osobnost českého kulturního i politického života, dodnes kolem jeho jména rezonuje kontroverzní otázka, je-li možné považovat Jana Nerudu za antisemitu.

V této části práce se zaměříme na Nerudovu politickou studii Pro strach židovský, která poprvé vyšla v podobě několika fejetonů na pokračování v Národních listech v červenci roku 1869. Tato studie je považována za silně protižidovskou. Naším cílem v této práci bude vyhodnotit, zda dílo nese antisemitské prvky a vyhledat příslušné pasáže, na kterých bychom tuto hypotézu mohli potvrdit, anebo vyvrátit. Pakliže shledáme, že text je skutečně antisemitský, pokusíme se odhalit Nerudovu motivaci, respektive příčiny jeho nevráživosti vůči židovstvu (stejně jako v předchozích kapitolách u Petra Bezruče).

9.1. Jan Neruda - medailonek autorova života

Jan Neruda se narodil roku 1834 do rodiny vojenského vysloužilce na Malé Straně. Když 1853 odmaturoval na Akademickém gymnáziu v Praze, začal studovat na filozofické a právnické fakultě. Studia však nedokončil, místo toho začal vyučovat češtinu na různých

pražských školách. Třebaže se Nerudovým životem mihlo několik žen, zůstal až do smrti starým mládencem. Udržoval vztah například i se slavnou spisovatelkou Karolinou Světlou (toho času již vdanou). Je však pravděpodobné, že jejich vztah byl čistě korespondenční. Ačkoli Neruda vysokoškolská studia nedokončil, byl obecně považován za sečtělého a vzdělaného člověka.

„[Vzdělanost; pozn. aut.] získal nejen studiem literatury, ale také přímým poznáváním života, cestami doma i v cizině (Paříž, Balkán, blízký Orient, Itálie, severní Německo). Stala se také oporou jeho žurnalistické práce, kterou vykonával jako své celoživotní povolání.“⁸¹

Získal pracovní pozici v německých novinách Tagesbote aus Böhmen. Pracoval jako fejetonista v Herbenově deníku Čas, v Hlasu a od roku 1865 i v Národních listech. Stal se vůdčí osobností nové generace umělců spojených s novým almanachem Máj, který poprvé vyšel roku 1858. Spolu s dalšími umělci jako byli Vítězslav Hálek, Karolina Světlá nebo Adolf Heyduk se stal zakladatelem skupiny tzv. májovců. V pozdějších letech spolupracoval i na časopisech Lumír a Květy. Jeho fejetony vycházely ve sbírkách (např. Žerty hravé i dravé nebo Obrazy z ciziny). Nebyl však jen novinářem. Významně se zasadil i na poli poezie a prózy nebo dramatu. Výběrem jmenujme kupříkladu tituly jako Balady a romance, Hřbitovní kvítí, Arabesky, Trhani nebo Povídky malostranské.

Samozřejmě nemůžeme opomenout ani Nerudův přesah do politického života: „V konfrontaci s politickou krizí 80. let požadoval od spisovatelů, aby po dobu boje nekladli do popředí rozvoj individua, neoddávali se hrám a fantaziím, ale psali literaturu, která by našla odezvu v širokých čtenářských masách a přitom bezprostředně působila na společenský zápas.“⁸²

Na sklonku života jej pronásledovala řada chorob a úrazů, které mu podzim života velmi znepríjemňovaly. Jan Neruda zemřel roku 1891. Pohřeb tohoto velikána se stal pro národ událostí spojenou s vypjetím národního cítění a sounáležitosti.

⁸¹ HOMOLOVÁ, Květa, ed. Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století: slovníková příručka. 3. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1982. s. 191.

⁸² ⁸² HOMOLOVÁ, Květa, ed. Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století: slovníková příručka. 3. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1982. s. 193.

9.2. Pro strach židovský: Je to antisemitismus? Názory odborníků

Názory na to, zda může být Nerudovo dílo (myslíme tím Pro strach židovský – dále jen *Strach*) považováno za antisemitské, jsou samozřejmě odlišné, což je v pořádku. Za důležitý krok kupředu v této věci lze považovat už jen to, že se o této tematice veřejně hovoří a literární vědci jdou cestou kritického rozboru Nerudova díla. Díky tomu se na výsluní dostalo několik studií, článků a prací, které se Nerudovým *Strachem* zabývají a otevírají tak možnost nad problematikou diskutovat.

Mezi takové práce patří i monografie Jan Neruda a Židé: texty a kontexty⁸³. Kolektiv autorů zpracoval toto téma velice zevrubně. Publikace také obsahuje přímo samotný text *Pro strach židovský*, který jsme (v tomto vydání) brali jako bernou minci a podle něhož jsme pak postupovali při rozboru díla. Vydání poskytuje úplný text původního *Strachu*, tak jak vyšel roku 1869 v *Národních listech*. Autoři ponechali původní pravopis a jiné jazykové prostředky charakteristické pro dobu, v níž Neruda žil a psal. Celý text je doplněn bohatým poznámkovým aparátem, který dopomáhá čtenáři pochopit například některé historické souvislosti, objasňuje zastaralá slova, faktografické informace atp.

*„Naše edice vychází z druhého „brožurkového“ vydání z roku 1870, jež je – jak potvrdilo textové srovnání – sice s původním novinovým vydáním prakticky identické, nicméně v brožuře Neruda opravil zjevné tiskové chyby, provedl několik menších stylistických změn a dodal na několika místech zdůraznění proložené sazbu. Další změny spočívají v doplnění názvu podtitulem Politická studie a ve vydělení závěrečné věty odstavce [...] V původní sérii fejetonů v *Národních listech* se jméno autora neobjevuje, nicméně články jsou podepsány Nerudovou standartní autorskou značkou, malým rovnostranným trojúhelníkem, který čtenář tohoto periodika znal [...] o autorství není žádných pochyb.“⁸⁴*

Tato monografie, sestávající z několika dílčích studií, usiluje o uchopení osoby Jana Nerudy velmi komplexně a na základě historického kontextu, komparací protižidovské mířených poznámek napříč celým Nerudovým dílem (třeba i v *Povídkách malostranských*) a dalších kapitol, ve kterých se autoři monografie (Michal Frank, Jindřich Toman, Marek Nekula, Kateřina Čapková) spíše přiklánějí k tezi, že prvky díla Jana Nerudy (především pak *Strachu*) lze považovat za antisemitské: „[...] V této souvislosti zřetelně vyniká traktát „*Pro*

⁸³ FRANKL, Michal a Jindřich TOMAN, ed. *Jan Neruda a Židé: texty a kontexty*. Praha: Akropolis, 2012. ISBN 978-80-7470-009-5.

⁸⁴ FRANKL, Michal a Jindřich TOMAN, ed. *Jan Neruda a Židé: texty a kontexty*. Praha: Akropolis, 2012. ISBN 978-80-7470-009-5. s. 151.

strach židovský“ [...] Předkládaná studie jej analyzuje spolu s dalšími relevantními Nerudovými texty a argumentuje, že Neruda je nutno považovat za antisemitu jak ve smyslu tradičního protižidovského diskurzu, tak i ve smyslu nacionalistických politických a ekonomických programů druhé poloviny 19. století.“⁸⁵

Vytvoření této publikace předcházela konference na téma „Jan Neruda Židé. Texty a kontexty.“, která se konala roku 2010 v Židovském muzeu v Praze. Na základě dílčích příspěvků (se kterými zde vystoupili právě např. Kateřina Čapková nebo Michal Frankl) vznikla o dva roky později stejnojmenná publikace. Proti závěrům konference se ohradilo několik odborníků. Mezi nimi i uznávaný literární historik Aleš Haman, který byl na konferenci přítomen. Haman reagoval článkem O tom Nerudově antisemitismu⁸⁶, který vyšel roku 2010 v časopise Tvar.

„Na konferenci jsem mohl být přítomen bohužel jen té její části, která se týkala vztahu Jana Nerudy k bilingvnímu básníku S. Kapperovi a k německému pražskému žurnalistovi D. Kuhovi. Překvapila mne tam – a přiznám se, že ne právě příjemně – suverenita, s jakou mladí badatelé používali pojem antisemitismus při charakteristice postojů českých spisovatelů – Havlíčka a Nerudy; některé jejich názory označili prostě za antisemitské, aniž by přihlíželi ke složité problematice židovství v české společnosti poloviny 19. století a k jejímu širšímu kontextu.“⁸⁷

Hamanův článek nezůstal bez odezvy. Jedna z přednášejících a tvůrkyň publikace Kateřina Čapková se k Hamanově názoru vyjádřila takto: „Aleš Haman [...] je ve své argumentaci přímočarý. O antisemitismu u Nerudy podle něho nemůže být řeč, to jen autoři knihy Jan Neruda a Židé zaměňují Nerudovo pochopitelné nepřátelství za nenávist. [...] Není příliš zjevné, čím Haman odlišuje nenávist od nepřátelství. Zjevný je naopak jeho nekritický pohled na český nacionalistický diskurz tehdejší doby, v němž byli často Židé (údajně dominující německé politice v Čechách) líčeni jako ekonomická a politická hrozba Čechů.“

⁸⁵ FRANKL, Michal a Jindřich TOMAN, ed. *Jan Neruda a Židé: texty a kontexty*. Praha: Akropolis, 2012. ISBN 978-80-7470-009-5. s. 29.

⁸⁶ HAMAN, Aleš. O tom Nerudově antisemitismu. *Tvar* [online]. Praha: Klub přátel Tvaru, 2010. [cit. 14.2. 2023]. ISSN 0862-657 X. s. 10. Dostupné z: <http://old.itvar.cz/prilohy/47/Tvar20-2010.pdf>

⁸⁷ HAMAN, Aleš. O tom Nerudově antisemitismu. *Tvar* [online]. Praha: Klub přátel Tvaru, 2010. [cit. 14.2. 2023]. ISSN 0862-657 X. s. 10. Dostupné z: <http://old.itvar.cz/prilohy/47/Tvar20-2010.pdf>

*Haman tento xenofobní pohled na Židy nepovažuje za nijak zarážející, zarážející je podle něho naopak údajná ideologická předpojatost autorů knihy Jan Neruda a Židé.*⁸⁸

Nyní se na základě těchto názorů, které se vůči sobě navzájem vymezují, zaměříme na vlastní analýzu Strachu. Zpočátku musíme připomenout, že naším cílem není vyzdvihnout ty pasáže, které by podporovaly teorii, že se jedná o antisemitský pamflet. Naopak musíme text posuzovat jako jeden nedělitelný celek, který jedině tak může vypovědět platná fakta o svém obsahu, aniž bychom narušili kontext.

Čtenář si také musí uvědomit, že analyzování Bezručova a Nerudova textu se bude lišit. Při rozboru Slezských písní jsme vycházeli z beletristického textu – konkrétně z poezie. V uměleckých textech není možné ztotožňovat osobnost autora s lyrickým mluvčím či s lyrickým subjektem. Není možné klást mezi tyto dva fenomény rovnítko, jelikož postava autora se v textu může stylizovat do určité role, může se přetvářovat. V uměleckém textu je to zcela běžné. Intence textu nemusí nutně vypovídat o autoru samotném. Nelze pomocí textu relevantně posuzovat například autorův duševní stav, momentální rozpoložení atp. Z našeho pohledu se nikdy nedozvíme o pravém stavu autora při psaní daného textu, můžeme o tom pouze spekulovat a stanovovat pravděpodobné verze.

Jinak je tomu ovšem u neuměleckých textů. Neruda sám popsal Pro strach židovský jako politickou studii. Nepředpokládají se v ní umělecké prostředky. Dá se předpokládat, že autorova výpověď (pakliže není např. cenzurovaná, což v tomto případě nehrozí) skrze text je ztotožnitelná s jeho osobním stanoviskem. A pakliže je autor psychicky v pořádku, nese odpovědnost za to, co napíše a uveřejní. Mění se tím i naše počáteční pozice. Zatímco u Bezruče jsme mohli antisemitismus (či spíše asemitismus) pozorovat v díle a nemohli jsme jej propojovat přímo s Bezručovou osobností, u Nerudy lze předpokládat jednotu toho, co píše a co si myslí.

Literární vědci této doby začínají otevřeně prohlašovat, že Neruda byl antisemita. Ze záznamů vyplývají nejrůznější poznatky z Nerudova osobního života, kterými se snaží tuto tezi obhájit.

⁸⁸ ČAPKOVÁ, Kateřina. Když jde o prospěch českého národa, antisemitismus to není... Polemika s texty Aleše Hamana, Jiřího Homoláče, Jana Mareše a Jana Randáka. *Česká literatura* 62 [online]. Praha: Ústav pro českou literaturu, AVČR, 2014. [cit. 24.2. 2023]. s. 455-456. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/43322108>.

Tyto spekulace nad Nerudovou osobností ponecháme jiným. Zdůrazňujeme, že v naší práci se budeme zabývat ryze textem *Pro strach židovský*.

9.3. *Pro strach židovský* – analýza textu z hlediska obsahu protižidovských prvků

Nejprve dlužíme čtenáři objasnění samotného názvu Nerudovy studie. Titul *Pro strach židovský* odkazuje na Nový zákon, konkrétně na Janovo evangelium, kde se vyskytuje tato formulace například ve 20. kapitole v 19. verši: „*Když pak byl večer toho dne, kterýž jest první po sobotě, a dvěře byly zavříny, kdež byli učedníci shromážděni, pro strach židovský, přišel Ježíš a stál uprostřed a řekl jim: Pokoj vám.*“⁸⁹

Jak už bylo uvedeno dříve, fejetony poprvé vyšly během června a července roku 1869 na pokračování v *Národních listech*.

V textech Neruda často odkazuje na řadu německých či rakouských současníků, kteří se projevovali ve věci přemítání o židovské otázce. Nejednu z těchto osob monografie Jan Neruda a *Židé* označila za antisemitu. Mezi jména, z jejichž literárních počinů Neruda vycházel a čerpal, patří například německý hudební skladatel Richard Wagner, který je autorem pamfletu *Das Judentum in der Musik* („*Židovství v hudbě*“) z roku 1869. Tento text vyšel několik měsíců před Nerudovým *Strachem*. Zabývá se židovskou otázkou. Pochybuje o úrovni a schopnosti Židů tvořit hodnotné umění. Několik termínů, které se objevují ve *Strachu*, převzal Neruda právě od Wagnera. Dále odkazuje například na vídeňského pátera Wiesingera, epidemiologa Rudolfa Virchowa atd.

Roku 1869 vyšel *Strach* poprvé v podobě pěti navazujících fejetonů. Každý z nich pojednává o několika různých námětech, téma všech fejetonů je však stejné.

Zajímavým prvkem shledáváme pasáž: „[...] *Z toho vybavování se nesmí nikdo vyčíst snad nenávisť k židům, jakož také ti, kdož historicky a psychologicky skumným okem pohlížejí na posavadní snahu celého vzdělaného světa, přející emancipaci židů, netvrdí, že by přání to bylo vyrostlo právě z lásky k židům [...]*“⁹⁰ A jedním dechem o několik vět dál dodává:

⁸⁹ *Bible svatá, aneb, Všecka svatá písma Starého i Nového zákona: podle posledního vydání Kralického z roku 1613.* Brno: Levné knihy a. s., 2010. ISBN 978-80-7309-138-5. s. 96.

⁹⁰ Citováno podle: FRANKL, Michal a Jindřich TOMAN, ed. *Jan Neruda a Židé: texty a kontexty.* Praha: Akropolis, 2012. ISBN 978-80-7470-009-5. s. 153.

„[...] Co se mé osobnosti dotýče, k nenávisti k židům nemohu se právě tak přiznat, jako se musím přiznat k politickému a národnímu, ale mužnému nepřátelství k nim [...]“⁹¹

Stejnou otázku, jakou se zabývala Čapková (viz výše – str. 44), si nyní klademe my. Nakolik odlišné jsou pojmy nenávist a nepřátelství a kolik toho mají společného, necháme na uvážení každého. Důležitý poznatek však vyplývá z toho, že Neruda sám své vlastní důvody k „nepřátelství“ vůči Židům vyvozuje z důvodů politických a národních. Což se shoduje s poznatky vyvozenými v historické pasáži v předcházejících kapitolách.

Sám pak dále popisuje svůj vlastní přerod z obdivu a až patetického nadšení pro židovství: „Poctivý, krásný jistý čin, jehož jsem byl co dítě svědkem, nechal mne spatřovat v židovstvu ideál poctivosti všestranné. Na školách gymnasijských čítal jsem židy k nejlepším svým přátelům, [...] a když jsem poprvé slyšel kolegu jednoho, který co „nationale“ své před celou školou místo obvyklého stydlavého „israelita“ s unášející pýchou pronesl: „Ich bin ein jude!“⁹²⁹³, až po zaujetí ryze nepřátelského postoje: „Kouzlo minulo [...] dnes žijeme v nahé pravdě, v politickém nepřátelství s národem nám ve všem a úplně cizím. V jich politickém nepřátelství nemožno nám vidět, že by bylo následkem dřívějších jich utrpení – cit tady nemá zde pranic více co dělat.“⁹⁴

Co vše mohlo mít vliv na takovou radikální změnu postoje, zůstává otázkou. Třebaže se autor brání tvrzení, že by jeho nepřátelství vůči Židům bylo citového původu, vyloučit to nemůžeme. Konečně co jiného je nepřátelství než negativní citový postoj vůči někomu jinému?

Čtenář Strachu si také může povšimnout jistých jazykových prostředků a konkrétních slov, které se v textu často opakují. Jedná se často o slova jako: *my a oni, nikdy a vždy, proti, muset*. Tato a další slova propůjčují textu výrazný emocionální náboj. Pro strach židovský kvůli tomu může na první pohled připomínat protizidovskou agitku. Slova jako *my a oni, pro a proti* stojí ve významové opozici. Situace tak, jak ji takový text vykresluje, působí vyhraněně, kontrastně, černobíle. Takové jazykové „triky“ nejsou ničím výjimečným. Objevují se v politických kampaních, programech atp. Tyto prostředky a slova mají

⁹¹ Citováno podle: FRANKL, Michal a Jindřich TOMAN, ed. *Jan Neruda a Židé: texty a kontexty*. Praha: Akropolis, 2012. ISBN 978-80-7470-009-5. s. 153.

⁹² Z němčiny v překladu znamená: „Jsem Žid!“

⁹³ Citováno podle: FRANKL, Michal a Jindřich TOMAN, ed. *Jan Neruda a Židé: texty a kontexty*. Praha: Akropolis, 2012. ISBN 978-80-7470-009-5. s. 154.

⁹⁴ Citováno podle: FRANKL, Michal a Jindřich TOMAN, ed. *Jan Neruda a Židé: texty a kontexty*. Praha: Akropolis, 2012. ISBN 978-80-7470-009-5. s. 155.

recipienta podprahově přesvědčit o různých tvrzeních, pravdách i nepravdách. Lze očekávat, že zkušený novinář, jakým Neruda bezesporu byl, měl i jisté ponětí o vlivu těchto jazykových prostředků na podvědomí čtenáře. Jak pak zapůsobí následující slova: „[...] Jsou [Židé; pozn. aut] a zůstanou bodákem vraženým do našeho masa. [...] My podrobujeme se těžké práci, on se jí vyhýbá, my s malým výtěžkem jsme již spokojeni, on rozmnožuje své jmění do smrti, my milujeme požitek, jemu je požitkem výdělek, my jsme lehkověrní, on stále nedůvěřivý, my často nestřídámí, on nikdy [...]“⁹⁵?

Ne, skutečně tato citace dokazuje, že Nerudovo „nepřátelství“ (jak sám tvrdil) se neomezuje pouze na nepřátelství politické a národnostní. Z uvedených slov vyplývá i iracionální zaujetí vůči židovstvu jako takovému. Kontrastní výstavba této výpovědi dozajista nebyla zvolena náhodně. Cíleně zasazuje klín mezi pozitivní, dobré „my“ a špatné „oni“. A tím je Žid vyobrazen jako nepřítel státu, ale i jako nepřítel každého člověka, jenž se zve Čechem (případně Slovanem, Evropanem). Racionální úsudek by člověku velel nezaměňovat vlastnosti a kvality jedince s vlastnostmi a kvalitami národa, etnika, popř. rasy. Racionální, objektivní uvažování bychom zde však hledali patrně těžko. Ve druhé části prvního fejetonu se objevuje v této práci již zmíněné téma. Výčitky, že i přese vši pohostinnost, které se Židům v českých zemích mohlo dostat, Ine nyní Žid k Němci. Zde vidíme zajímavou paralelu mezi výše uvedenou citací z Nebeského díla (viz výše, str. 24). Nebeský i Neruda vidí Slovany (potažmo Čechy) jako nejbližšího hostitele Židů. Ti ovšem společnosti, v níž žijí, nevracejí nic nazpátek a ve chvílích pro budoucnost českého národa tak důležitých, se od svých „hostitelů“ odvracejí zády a Inou spíše k tradičnímu českému nepříteli – k Němci. Lze demonstrovat na pasáži: „[...] a když jste přišli mezi nás Slovany, poznali jste, že rovněž u nás je pohostinství zákonem božím [...] u nás jste kladli všude volně nohu a předce se nyní nestavíte k nám!“⁹⁶

Nalezli bychom zde i slova ostrých osočení, z nichž plynou obvyklé stereotypní protižidovské narážky: „Vaše tepny nebijí, jen počítají, vaše srdce je sobeckou cizotou vypáleno na uhel a ten – dle slov jednoho z vašich pěvců – nehřeje, jen tísín.“⁹⁷

⁹⁵ Tamtéž. s. 160.

⁹⁶ Tamtéž. s. 155-156.

⁹⁷ Tamtéž. s. 156.

Objevuje se zde dokonce i poznámka týkající se stereotypní představy židovského obličej (pakliže se nejedná o jeden z Nerudových hraničních vtípů): „*Snad, ba nejspíš, odpoví mně některý žid úšklebkem svým pověstným [...]*“⁹⁸

Ve druhém fejetonu je mj. stručně popsána historie židovské diaspory. Autor se snažil demonstrovat „jinakost“ Židů od Evropanů, od Slovanů.

Neruda spatřoval jednotu mezi židovskou národností a židovským náboženstvím. Respektive zachování židovské národnosti spočívá v zachování judaismu. Zajde-li judaismus, zajdou Židé jako národ. A v této souvislosti se zde objevuje opět nám již známé přirovnání k Ahasverovi: „[...] *a nevyhynou-li ze světa náboženství všechna, nerozplyne se dřív židovský národ. Tak rozumím Ahasveru, „věčný Žid“ v tom ohledě zní: „Věčný je Žid!“* Ovšem, přijde doba, kdy i Ahasver si ulehne tam, kde budou pochovány všechny náboženské náhledy o „věčnosti“.“⁹⁹

Upírá židovstvu přičinění se na poli vědy i umění: „*Umění žádá přirozeného, opravdového nadšení – bůh ví, já neviděl ještě žádného nadšeného Žida, zuřivých již dost.*“¹⁰⁰ Nachází pouze jedinou výjimku – poezii, nachází slova chvály pro verše Starého zákona i pro novodobé německé básníky, avšak konkrétní jména neuvádí.

Na druhou stranu, třebaže se Neruda v textu netají svým nekladným postojem k Židům, hovoří o nich jako o národě: „[...] *Oni jsou národ svůj, který má také politiku svou. Ta hledí všude k hmotnému prospěchu, pomocí toho stoupají výš a výš, tradice „národa vyvoleného“, „národa národův“ působí tajně i zjevně dál [...]*“¹⁰¹ nebo zde: „*Židé žijí všude co národ cizí, u nás co nejčizejší.*“¹⁰²

V závěru čtvrtého fejetonu autor popisuje nebezpečí pro Evropany pramenící z až nekontrolovatelného množení Židů, z nichž každý chce a potřebuje vydělávat miliony a miliony, a vyzývá proto národy, aby proti tomuto nebezpečí bojovali nikoli pronásledováním, ale emancipací od Židů. V posledním fejetonu pak následně popisuje, jak by taková emancipace od Židů měla vypadat. Zjednodušeně můžeme tvrdit, že Neruda spatřuje cestu z vymanění se z židovského vlivu v tom, že se Čechům úplně podaří

⁹⁸ Tamtéž. s. 154.

⁹⁹ Tamtéž. s. 157.

¹⁰⁰ Tamtéž. s. 162.

¹⁰¹ Tamtéž. s. 164.

¹⁰² Tamtéž. s. 160.

odříznout od židovského obchodu: „*Emancipaci českou od Židů hlavně bráti musíme co emancipaci od židovského obchodu, od židovského využitkování cizí práce.*“¹⁰³

Autor zde ve stručnosti uvedl čtenáře do situace, kterou považoval za běžný modelový případ, kdy Žid půjčí „chudákovi českému chalupníkovi“ peněz na dlouhý úvěr s vysokými úroky a chalupník, neschopen splátek, skončí na mizině, zatímco Žid si takříkajíc mne ruce. Neruda opakovaně vyzývá Čechy k obraně před Židy heslem „Spolčujme se!“

V textu taky pozorujeme časté opakování stejných či přinejmenším podobně znějících frází. Ani v posledním odstavci Strachu autor neopomněl připomenout: „*Jsou proti nám v každém ohledu, my musíme být na základě těchže principů nové doby proti nim také v každém ohledu. Předně arci zas v boji politickém. Kdo se nepřiznává a neosvědčil zcela co našinec, buď považován při všem lichocení co politický protivník. Nezapomeňme, že jsou Židé národem nám zcela cizím [...]*“¹⁰⁴ Na tomto místě by se téměř nabízelo nahradit jednoduchými slovy: Kdo není s námi, je proti nám!

10. Vyhodnocení poznatků z provedených analýz

V předcházejících kapitolách jsme podrobně rozebrali několik vybraných textů, které lze v očích více odborníků považovat za antisemitsky laděné. Naším cílem bylo texty podrobit analýze a na základě vytyčených kritérií určit, zda texty skutečně nesou prvky antisemitismu či nikoli. To znamenalo vyzdvihnout ty pasáže, na kterých by se dala tato hypotéza dokázat a pokusit se na základě dostupných fakt zjistit, čím by mohlo být protižidovství v textech zapříčiněno.

Co jsme zjistili a co to pro výsledky naší práce znamená?

Závěry, ke kterým jsme v práci došli, se u autorů různí. Musíme začít dobou vzniku daných děl. Samozřejmě, Neruda a Bezruč měli ve své tvorbě ne úplně stejnou startovní čáru. Oba sice zažili i stejné období – druhou polovinu 19. století, Bezruč byl však autorem daleko mladším a na rozdíl od Nerudy, zažil také druhou světovou válku a dozvěděl se tak například o hrůzách holocaustu. Bylo by tak bezesporu zajímavé pátrat, zda se mu po této zkušenosti nějak změnila perspektiva, se kterou k židovství v některých svých básních přistupoval a samozřejmě zůstává otázkou, jak by své názory pozměnil Neruda, kdyby se podobných časů dožil.

¹⁰³ Tamtéž. s. 168.

¹⁰⁴ Tamtéž. s. 170.

Neruda oproti tomu měl životní zkušenost jinou, neboť se narodil a vyrůstal v době, kdy u nás Židé nebyli ještě ani oficiálně zrovnoprávněni. Pro nás je podstatné, že Slezské písně i Pro strach židovský jsou dvě díla, která vznikla v jednom období – po roce 1867 a zároveň před vypuknutím druhé světové války a holocaustem. Dalo by se tedy říci, že oba měli při psaní svých textů podobné výchozí podmínky.

Zásadní otázka zní: Dají se uvedené básně Slezských písní a Pro strach židovský považovat za antisemitské?

Na základě provedených rozborů se přikláníme k názoru, že vybraná díla svým celkovým vyzněním stojí na pomezí asemitismu a antisemitismu.

Bezručovy odkazy k Židům a židovství v básních Škaredý zjev, Papírový Mojšl, Par Nobile a Den Palackého rozhodně vyznívají spíše protižidovsky, ale vyhodnotíme-li tyto poznámky v kontextu celých skladeb, pochopíme, že Bezručovým „trnem v oku“ nebyli nejspíše Židé jako takoví, jako spíše to, čeho byli součástí – totiž mašinerie, která se v Bezručových očích podílela na úpadku Slezska a Slezanů. Uvědomujeme si však, že hranice mezi asemitismem a antisemitismem je velice tenká a že vymezení této hranice je v mnoha případech téměř nemožné. Podobně tomu je i v Bezručově případě.

Nezdá se, že by Bezruč primárně cílil v básních proti Židům ani že by mu vadilo židovské náboženství či židovská rasa jako taková. Spíše pak fakt, že Židé, jakými byli třeba již zmínění Rotschildové a Guttmanové, představovali symbol kapitálu, který byl příčinou zmaru obyčejného slezského lidu tak, jak jej popsal Bezruč. Židé v básních Petra Bezruče jsou, podobně jako Němci a bohatí uhlobaroni, součástí systému, který bezohledně pracuje proti Slezanům. Protižidovské zaujetí v Bezručových básních pramení tedy nejspíše z příčin hospodářských a částečně národních. Z textů vyplývá, že Židé pro něj představují formu zla, ne však jedinou. Což je zásadní informace, neboť to dokazuje Mikuláškovu teorii, že Bezručovo dílo je spíše asemitské. Antisemitismus totiž oproti tomu považuje Židy za *jedinou* metlu, která je odpovědná za veškeré zlo tohoto světa.

Jiná situace však vyvstává v otázce studie Pro strach židovský. Mikulášek rovněž považuje Nerudu spíše za asemitu, podobně jako Bezruče: „*Skutečný asemitismus uznává práva židovského národa (Havlíček), kritizuje židovský kapitál jako součást cizího a práci obecně nepřátelského kapitálu (Bezruč), navrhuje důslednou, absolutní asimilaci jako formu řešení*

*tzv. židovské otázky (Holeček) atp. Odmítá antisemitismus jako protihumánní (Herben, Neruda, Havlíček [...])*¹⁰⁵

Pokud jsme u Bezruče váhali, zda se dá jeho dílo považovat stále ještě za asemitské, pak u Nerudy to platí dvojnásob. Neupíráme Nerudovy, že ve Strachu zmiňuje i klady židovského umu ve starozákonním básnířství, neodpírá ani myšlenku, že Židé představují svébytný národ, nicméně zamítavě se tváří v otázce, zda by kdy mohli mít Židé vlastní stát. Celkové vyznění textu je laděno veskrze protižidovsky, zvláště pak jeho závěrečná část, kde vyzývá nikoli k židovské asimilaci, nýbrž k emancipaci od Židů. Ta má spočívat především v odříznutí Židů od českého obchodu. Ano, Neruda sám odmítl tvrzení, že by k Židům choval nenávisť, nicméně prostředky, které navrhuje za účelem emancipace od Židů a celkový konfrontační tón Strachu mohou jen těžko čtenáře přesvědčit o opaku. Přikláníme se tedy k těmto závěrům: V kontextu dnešní doby spatřujeme v „politické studii“ Pro strach židovský antisemitské prvky pramenící nejspíše z národnostních, politických a částečně ekonomických příčin.

Konečně dodejme závěrem, že nezáleží ani tolik na tom, jestli jsou vybraná díla asemitská či antisemitská, ale na tom, jaké dopady mělo uveřejnění těchto děl na čtenáře. Neruda a Bezruč nemuseli nutně obsah svých děl považovat za antisemitský, ale jejich vyznění antisemitské nálady ve společnosti rozhodně vyvolat mohlo, a to je věc daleko závažnější...

¹⁰⁵ MIKULÁŠEK, Alexej. *Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století: teoretická a historická studie*. Praha: Votobia, 2000. ISBN 80-7220-090-9. s. 8.

Závěr

Tato práce popisuje historii antisemitismu na českém území. Představili jsme základní typologii antisemitismu i další významově podobné pojmy a ukázali jsme, jakými prostředky lze projevy antisemitismu v díle rozpoznat. Nahlédli jsme do vybraných děl Petra Bezruče a Jana Nerudy. Po rozboru těchto děl – Slezských písní a studie Pro strach židovský, jsme vyvodili následující závěry.

Obě díla v sobě zahrnují protižidovské stereotypy týkající se například židovského vzhledu či přehnaně úzkostlivého vztahu Židů k penězům. Vyobrazují Židy v roli „vykořisťujících“, bezohledných továrníků nebo jako příslušníky ve všem se odlišujícího národa atd. Nehledě na tyto izolované pasáže, se kloníme k názoru, že díla jako celek stojí na pomezí asemitismu a antisemitismu a rozhodně mohla přispět k prohloubení antisemitských nálad mezi čtenářskou obcí, které se tato díla dostala do rukou, a českou společností obecně.

Příčiny, jež vedly k užití protižidovských motivů v textech, měly s nejvyšší pravděpodobností důvody národnostní a hospodářské, a to u obou autorů. Třebaže Neruda a Bezruč žili své životy ve velmi odlišných prostředích a byli i svědky jiných historických událostí, oba autoři v uvedených dílech spatřovali přinejmenším část společenských problémů jako vinu židovského obyvatelstva, které v očích obou mužů provádělo na českých obyvatelích všemožné obchodní, pracovní, jazykové, „protičeské“ aj. ústrky, kterými špinilo a poškozovalo boj Čechů za lepší postavení v rámci Habsburské monarchie nebo třeba za kvalitnější životní úroveň v chudém Slezsku.

Co musíme dodat je, že otázka určování a označování antisemitismu není vždy jednoduchá. Řešení této otázky nebývá jednotné. S trochou nadsázky se dá říci, že co odborník, to názor. Je proto pochopitelné, že ani se závěry této práce se ne všichni ztotožní. Neexistuje totiž žádný jednoduchý klíč, podle kterého bychom byli vždy bezpečně schopni rozeznat antisemitské chování. Pojem antisemitismus je svého druhu živý organismus, který prochází neustálým vývojem. Naším úkolem je jej zkoumat, pozorovat a hledat jeho podstatu.

Dalšími možnými otázkami, kterými by se dalo na tuto práci navázat, by mohly být: Jaké máme literární důkazy o přítomnosti antisemitismu v dnešní době? Nalezli bychom protižidovské prvky i v jiných dílech Petra Bezruče a Jana Nerudy? Dovedou čeští žáci

a studenti kriticky pracovat s texty, o kterých se dá říci, že cíleně budí strach či nenávisť?

Témat k navázání se nabízí celá řada.

Slovem na závěr, bychom se ještě jednou rádi vrátili k mýtickému „věčnému Židovi“.

I na základě odhadů odborníků není reálné, že by kdy antisemitismus ze světa vymizel.

I přese všechnu osvětu zůstává antisemitismus do dnešních dní součástí tohoto světa a patrně jím, stejně jako Ahasver, zůstane.

Resumé

Práce s názvem Český literární antisemitismus pod lupou mapuje historii antisemitismu na českém území. Popisuje základní pojmy, kterými jsou asemitismus, antisemitismus, antijudaismus a antisionismus. Na základě historického kontextu, obecných definic a příkladů zažitých protižidovských stereotypů, se kterými se setkáváme v literatuře i v jiných formách umění, poskytujeme v praktické části této práce analýzu vybraných textů Petra Bezruče a Jana Nerudy, které mohou být za antisemitské považovány. Podle uvedených kritérií jsme se přiklonili k názoru, že obsažené protižidovské pasáže skutečně lze považovat za antisemitské a že celkové vyznění těchto děl stojí na pomezí asemitismu a antisemitismu.

This thesis, titled Antisemitism in Czech literature maps the history of antisemitism in Czech lands. The thesis introduces elementary terms: asemitism, antisemitism, antijudaism and anti-Zionism. Based on historical context, general definitions and examples of common antijewish stereotypes which we encounter in literature and other forms of art, in the practical part of this thesis we establish an analysis of selected works by Petr Bezruč and Jan Neruda, which can be considered antisemitic. In accordance with the criteria at hand, we have concluded that the included antijewish passages can in fact be considered antisemitic and the overall tone of these works balances on the boundaries of asemitism and antisemitism.

Seznam použité literatury

Odborná literatura a prameny

Bible svatá, aneb, Všecka svatá písma Starého i Nového zákona: podle posledního vydání Kralického z roku 1613. Brno: Levné knihy a. s., 2010. ISBN 978-80-7309-138-5.

BEZRUČ, Petr. *Slezské písně.* Opava: Slezské zemské muzeum, Památník Petra Bezruče, 2017. ISBN 978-80-87789-42-1.

DONATH, Oskar. *Židé a židovství v české literatuře 19. a 20. století.* V Brně: Oskar Donath, 1930.

DROZD, Jan. *Autoři slezských písní.* Šenov u Ostravy: Tilia, 2003. ISBN 80-86101-78-9.

FRANKL, Michal. *"Emancipace od židů": český antisemitismus na konci 19. století.* Praha: Paseka, 2007. ISBN 978-80-7185-882-9.

FRANKL, Michal a Jindřich TOMAN, ed. *Jan Neruda a Židé: texty a kontexty.* Praha: Akropolis, 2012. ISBN 978-80-7470-009-5.

GRAUS, František. *Judenfeindschaft im Mittelalter*, in: Wolfgang Benz – Werner Bergmann (edd.), *Vorurteil und Völkermord. Entwicklungslinien des Antisemitismus.* Freiburg – Basel – Wien. 1997.

HOLÝ, Jiří a Hana NICHTBURGEROVÁ, ed. *Podoby Židů v literatuře doby romantismu v českých zemích: komentovaná antologie textů.* Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016. ISBN 978-80-7308-683-1.

HOMOLOVÁ, Květa, ed. *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století: slovníková příručka.* 3. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1982.

JANÁČOVÁ, Eva, ed. *Obrazy zášti: vizuální projevy antijudaismu a antisemitismu v českých zemích.* Praha: Artefactum, 2021. ISBN 978-80-88283-63-8.

MIKULÁŠEK, Alexej. *Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století: teoretická a historická studie.* Praha: Votobia, 2000. ISBN 80-7220-090-9.

OLBRACHT, Ivan. *Golet v údolí.* 14., v Československém spisovateli 4. (Marijka nevěrnice 2.) vyd. Praha: Československý spisovatel, 1983.

PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1.

TELEROVSKÝ, Roman a Martin MAHLER, ed. *Strach z cizího: antisemitismus, xenofobie a zkušenost "uncanny"*. Přeložil Eva KLIMENTOVÁ. Praha: Česká psychoanalytická společnost, 2015. Psychoanalytická knihovna. ISBN 978-80-260-9204-9.

Internetové zdroje

ČAPKOVÁ, Kateřina. Když jde o prospěch českého národa, antisemitismus to není... Polemika s texty Aleše Hamana, Jiřího Homoláče, Jana Mareše a Jana Randáka. *Česká literatura 62* [online]. Praha: Ústav pro českou literaturu, AVČR, 2014. [cit. 24.2. 2023]. s. 455-462. Dostupné z: <http://www.istor.org/stable/43322108>.

HAMAN, Aleš. O tom Nerudově antisemitismu. *Tvar* [online]. Praha: Klub přátel Tvaru, 2010. [cit. 14.2. 2023]. ISSN 0862-657 X. s. 10. Dostupné z: <http://old.itvar.cz/prilohy/47/Tvar20-2010.pdf>

Přílohy

Škaredý zjev

*F..., to je škaredý fantom!
Tak řeknou konšelé zlatého města,
tak řekne věhlasný národa vůdce,
zatřepou hlavičkou národní dámy,
tak řekne Rotšild a Gutmann, gróf Laryš a Vlček,
i jasný Sir – markýz Gero –
když jsem se z hromady sedmdesáti tisíců
do výše zdvihl. Tak bili mne bičem!
Jak vítkovské pece zrak jediný plál,
krvavý chalát mi z ramenou vlál,
na jednom nesl jsem německou školu,
na druhém nesl jsem polský chrám,
v pravici těžké jsem kladivo nesl
(levou mi urazil uhelný balvan,
oko mi vyžehl vyšlehlý plamen)
a v srdci sedmdesáti tisíců kletby a zášť.*

*Bůh ví, že jsem škaredý!
Puch mrtvoly ode mne táhne,
Na rukou, na nohou puká mi maso,
Znáš hutě v Bašce? Tak oko mi plaje,
Krvavý chalát mi z ramenou vlaje,
v pravici hornické kladivo nesu,
levou mi urazil uhelný balvan.
Oko mi vyžehl vyšlehlý plamen –
Na zádech sedí mi sto vrahů z Modré
(jak divoké krysy mne do šíje hryžou),
na kyčlích sedí mi sto židů z Polské –
Smějte se, Bože můj smějte! Tak vypadám já,
Já, Petr Bezruč, od Těšína Bezruč,
Porobeného národa bard.*

*Co robí se zajatým večerkem vltavská mládež?
Jak pozdvihli do výše Římané Spartaka vůdce?
Tak budu já stát – dávno můj zhyne národ –
Sto roků stát budu čelem ku obloze vzpřímen,
Ubitou šíjí se azuru dotknu,
já, Petr Bezruč, Ahasver svědomí Čechů,
škaredý fantom a zašlého národa bard.¹⁰⁶*

¹⁰⁶ BEZRUČ, Petr. Slezské písně. Opava: Slezské zemské muzeum, Památník Petra Bezruče, 2017. ISBN 978-80-87789-42-1. s. 183-184.

Par Nobile

*Jak různou ti dva mají krev
A jedno stejné zaměstnání:
Tož vodku pálí Nathan Löw
a pálí vodku markýz Gero.*

*Lid pracuje, až dým jde z cév,
A přes noc pije do svítání;
Když nedá na dluh Nathan Löw,
Snad počká dobrý markýz Gero.*

*Hřmí Ostravicí hukot dřev,
V žold goralům, co skáceli je,
Krev tráví kvitem Nathan Löw
a dere rozum markýz Gero.*

*Ty peněz půjč, ty daně slev –
Na gorala rtu prosba žije –
A šlape po něm Nathan Löw
A plije po něm markýz Gero.*

*Do hluché noci zní můj zpěv,
Když zahynem, než jitro vzplane,
Půl zásluhy má Nathan Löw
A druhou půlku markýz Gero.*

*Na ty dvě hlavy naše krev,
Až z našich kostí mstitel vstane:
Na prvou vrbu Nathan Löw
A vedle něho markýz Gero.¹⁰⁷*

¹⁰⁷ BEZRUČ, Petr. Slezské písně. Opava: Slezské zemské muzeum, Památník Petra Bezruče, 2017. ISBN 978-80-87789-42-1. s. 189.

Papírový Mojšl

*Ten ráz na pravdu jsem neudeřil:
žalost jejich nesklonila šíje;
to jen britský fantas-básník věřil
a na rasu skládal elegie.*

*Z Polské přijde žid k nám pod Beskydem,
za pět roků ves má – napřed víme –
kdysi žebrák, nyní oře lidem,
u všech děvuch má ius noctis primae.*

*V němé zlosti zaskřípeme zuby:
děvče, muže, dědinu žid skoupí...
A kdo za to, že jsme jako duby,
na ženy a na peníze hloupí?*

*Jedna spřež a přece názor měním:
Osud smýk jím, jak srp žlutým klasem;
už tak bývá. S božím dopuštěním
přiskřípne čert Hebrejce též časem.*

*Tak přemýšlím a je závěr blízký:
Když tak Pán svých vyvolených chrání,
přes svůj křivý nos a hrubé pysky,
přísahal bych, nebyl židem ani.*

*Když od města dolů půjdeš k jihu,
den co den tam žida potkáš s měchem;
dej mu krejcar, zahodí ho v mihu,
dej mu papír, chopí se ho spěchem.*

*Den co den jde příkopem a travou,
z bláta papíry pozorně loví,
čte a třese kudrnatou hlavou,
říkají mu Mojšl paírový.*

*V zimní noci šel jsem k městu němý.
Bůh mne...!? Kdo si na milníku hoví?
(Deset minut krčma pod olšemi!)
Sněhem zalit Mojšl papírový.*

*Čekáš, až tě zítra kdosi sundá,
bídnou kořist havranu a lišek?
Modlíš se? Dbal kdy Pán vagabunda?
Vzhůru, žide, půjdem na kelíšek!*

Šenkýři, dej k ohni tu lavici:

Vodka rtem se chválí, a ne slovy.
Málem by byl zmrznul na silnici
tvůj host vzácný, Mojšl papírový.

Synku, jak chroust zmoklý sedíš věru,
když umdlené ze stran svěsil krovky...
Co bys pil? Však víš, my ze severu
napijem se nejspíš kontušovky.

Vypij, Mojšle; jest jak první láska
sladká, jde z ní prvosenky přidech,
hořká jest jak beznadějná láska,
vonná jest jak sosna na Beskydech.

Ostrá jest jak zuby horské pily,
zatřes jí, a perla k vrchu vyjde,
jasná, že by bozi sami pili,
Mojšle, pij, ach, drž krok se mnou, žide!

Kdo se na svět přes kraj sklenky dívá,
celý se mu rosou v máku třpytí;
všecka žalost v jeden úsměv splývá...
a co, žide, povíš o svém žití?

„Blázen jen své hoře vypravuje,
vodka hřeje a pán židům přeje,
s Mojšlem prodlí, Mojšla vyčastuje,
všecko povím – pán se nevysměje.
Jednou, pane, Bůh vám k milování
družku švarnou daruje, však víte,
jednou z ručky vypadne jí psaní...
jak vy, pane, jak s ní naložíte?“

Nedá, žide. Též ráz zaplakala
ve mně láska – dým jsem pustil z smotku –
měl jsem děvče rád... jinému přednost dala...
a dva roky, žide, pil jsem vodku.

Co hořkého kdy se žitím tkalo,
leckdo šeptal ve sluch slova lisí...
ale nic tak cestou nedojalo:
soucit kmitl blázna toho rysy.

„Tož já, pane... tož já“ a juž ústil
do kelíšku hořký motýl bolu:
Hledte, Mojšl zase skočnou spustil –
homérický smích zněl ode stolů.

*„Utkvěl jsem na první krásce zrakem;
a když sličnou vezmeš k sobě ženku,
už jsi zabit jak Goliáš prakem,
jak když ručíš velikou směnku.“*

*Lépe brkem brousit žernov mlýnský
nežli věřit ženě milující;
nač ses ženil? Chyť do zubu rýnský,
chceš-li ženy, a běž po silnici.*

*„Miloval pán ženu kdys? Stín prvý
noci rájem byl mi až do rána,
ve dne za kmit jeden sladký brvy
byl bych bos snes jí cedry od Libana.“*

*Kdo zná kvést jen v stínu sličné masky,
hled, ten běží za bludničkou v černu:
vsadil život na sedmičku lásky,
blázen jest a patří na lucernu.*

*„Patří tam. A jednou... jednou... pane,
Lístek ztratila: nu, co tam stojí?
Svět se točí se mnou, z řádku vane
Vlastní hanba, vina ženy mojí.*

*Nevěstko, již mít, kdo chtějí, mohou!
Čepel padla ve vlas ranou hromu –
datlík s rudou čapkou u mých nohou
má je žena...“ nose se smál se k tomu.*

*Déle žils – víš, jak se věci dějí:
Listem břem, bůh temným mluví hromem:
u lidí ti, kteří se nose se smějí,
vždy se smějí nad spáleným domem.*

*„Vítr zdvih se, odnesl to psaní...
sběhli se a odvěkli mne z domu:
zabil věrnou nevinou svou paní –
zbláznil se – dodali moudří k tomu.*

*Tichý blázen! – Pustilo mne časem
hlupců soudců a lékařů plémě;
list ten hledám... bloudím... světu já jsem
potrhlý žid... co pán řekne ke mně?“*

*Bos nech, chud nech, mlád kdy's, motýl štěstí
drží se tě jako olše strouhy;*

*v podzim žití v sluch ti zašelestí
hořké sny, vzpomínky, marné touhy.*

*Tak či tak buď. Pij. Jak tobě včera
šlápne mně na šíji osud příště;
těžko žít od jitra do večera,
jednoho nám nebýt útočiště.*

*Tomu na šíj lehlo jarmo kmene,
tomu žena život otrávila,
toho bolest jak bič koně žene –
vodka, bratře, sladká vodka zbyla!¹⁰⁸*

¹⁰⁸ BEZRUČ, Petr. Slezské písně. Opava: Slezské zemské muzeum, Památník Petra Bezruče, 2017. ISBN 978-80-87789-42-1. s. 27-30.

Den Palackého

*Já velikou viděl jsem národní slavnost.
(V mém kraji je pusto a šero a ticho.)
Já viděl českých měst metropoli,
zřel muže se zlatým řetězem stát,
před nímž se korouhve ukláněly –
(před židem z Polské a před panským hajným
do prachu klonil se burmistr mé vsi,
prose o chléb a chrást pro horníků děti) –
Já viděl stožáry k nebesům plát,
já viděl prapory do výše vlát,
zřel chvojím a sametem kráslené město,
slyšel hlas tisíců k obloze hřmět –
(co je to? Já slyším sirotků vzlyk,
když voda zatopí doly naráz,
když v krčmě u žida strhne se řež –),
bílé zřel panny jsem v průvodě jít –
(u nás jich není – je v dědině žid
a lesní a správce – a z čeho chceš žít?) –
a v tom moři nadšení stál jsem já tich.*

*V té kráse, v tom nadšení před okem šla
tichouňká vesnička pod Beskydem,
kde před lety žil jsem a vyrostl já:
já viděl, jak rdouší nás před Těšínem
tož Rotšild a Gutmann, gróf Laryš a Vlček
- a jasný Sir-markýz Gero –
tak před okem táhla mi rodná má ves,
kde před lety Čechové dodýchali,
a zněmčená škola a zpolštělý chrám –
A proto já mlčel jsem při slavnosti,
Čech poslední z vesničky pod Beskydem,
kde můj národ ubili, zardousili,
tož Rotšild a Gutmann, gróf Laryš a Vlček
- a jasný Sir-markýz Gero – ...
zpívejte, těšte a radujte se!
žil veliký muž, ten probudil vás?
a nahoře na sever pod Beskydem
má vesnička česká – ta dodýchala.¹⁰⁹*

¹⁰⁹ BEZRUČ, Petr. *Slezské písně*. Opava: Slezské zemské muzeum, Památník Petra Bezruče, 2017. ISBN 978-80-87789-42-1. s. 191.